

Τίτλος πρωτοτύπου:

MARCEL MAUSS

Sociologie et Anthropologie

- *Introduction à l'œuvre de Marcel Mauss* (Claude Lévi-Strauss)
- *Rapports réels et pratiques de la psychologie et de la sociologie*
- *Effet physique chez l'individu de l'idée de mort suggérée par la collectivité*
- *Une catégorie de l'esprit humain: la notion de personne, celle de «moi»*
- *Les techniques du corps*

Η παρούσα έκδοση πραγματοποιήθηκε με την οικονομική ενίσχυση του Εθνικού Κέντρου Βιβλίου

ISBN: 960-8219-25-6

© Presses Universitaires de France, 1950

© για την ελληνική γλώσσα

Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2004

Ι. Νικολόπουλος & Σία Ε.Ε.

Μαυρομυχάλη 15, 106 79, Αθήνα

τηλ.: (210) 3639336 – Fax: (210) 3638489

e-mail: eikostouprotou@otenet.gr

Marcel Mauss

Κοινωνιολογία και Ανθρωπολογία

Εισαγωγή

Claude Lévi-Strauss

Μετάφραση - Επιμέλεια

Θεόδωρος Παραδέλλης

ΕΚΔΟΣΕΙΣ του ΕΙΚΟΣΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ

Μια κατηγορία του ανθρώπινου νου:
Η έννοια του προσώπου
η έννοια του εαυτού
(Ένα διάγραμμα εργασίας)

Κεφάλαιο Πρώτο

ΤΟ ΘΕΜΑ: ΤΟ ΠΡΟΣΩΠΟ

Το κοινό και οι αναγνώστες μου θα πρέπει να δείξουν μεγάλη επιείκεια, καθώς το θέμα¹ είναι πραγματικά τεράστιο και στα πενήντα αυτά λεπτά δεν θα μπορούσα να σας δώσω παρά μια γενική ιδέα του τρόπου με τον οποίο το πραγματεύομαι. Ούτε λίγο ούτε πολύ, θα προσπαθήσω να εξηγήσω πώς μια κατηγορία του ανθρώπινου νου – μια από εκείνες τις ιδέες που θεωρούμε έμφυτες – γεννήθηκε και αναπτύχθηκε βαθμιαία διαμέσου των αιώνων γνωρίζοντας τόσες μεταστροφές, ώστε και σήμερα ακόμη να παραμένει ασαφής, ρευστή, εύθραυστη και ανοικτή σε περαιτέρω επεξεργασίες. Πρόκειται για την ιδέα του «προσώπου» (personne), την ιδέα του «εαυτού» (moi). Όλοι μας τη θεωρούμε φυσική, σαφώς προσδιορισμένη στα δάθη της συνείδησής μας, προικισμένη εγγενώς με την ηθική που απορρέει από αυτή. Σε αυτή την απλοϊκή άποψη που επικρατεί για την ιστορία της και τη σημερινή της αξία, θα ήθελα να αντιπροτείνω μια ακριβέστερη άποψη.

Η διάλεξη δόθηκε στο Λονδίνο το 1938 (στο πλαίσιο της Huxley Memorial Lecture) και δημοσιεύτηκε στο *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 1938, τόμ. LXVIII (:263-281).

1. Δύο διατριβές της École des Hautes Études έχουν ήδη θίξει τέτοιου είδους θέματα: Ch. Le Coeur, *Le Culte de la Génération en Guinée* (τόμ. 45 της Bibliothèque EHES, Θρησκευτικές Επιστήμες) και V. Larock, *Essais sur la Valeur Sacrée et la Valeur Sociale des Noms de Personnes dans les Sociétés Inférieures*, Leroux, Παρίσι, 1932.

ΜΙΑ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ ΠΑΝΩ ΣΤΗΝ ΑΡΧΗ ΠΟΥ ΔΙΕΠΕΙ ΑΥΤΟΥ ΤΟΥ ΕΙΔΟΥΣ ΤΙΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

Επιχειρώντας ακριβώς αυτό, θα παραθέσω ένα δείγμα –κατώτερο ίσως των προσδοκιών σας– των εργασιών της Γαλλικής Κοινωνιολογικής Σχολής. Έχουμε εστιάσει το ενδιαφέρον μας ιδιαίτερα στην κοινωνική ιστορία των κατηγοριών του ανθρώπινου νου. Προσπαθούμε να τις εξηγήσουμε μία προς μία ξεκινώντας, απλά και προσωρινά, από τον κατάλογο των αριστοτελικών κατηγοριών.² Περιγράφουμε ορισμένες μορφές τους σε κάποιους πολιτισμούς και, μέσα από αυτή τη σύγκριση, προσπαθούμε να ανακαλύψουμε την ασταθή τους φύση και τους λόγους αυτής της αστάθειας. Αναπτύσσοντας κατ' αυτό τον τρόπο την έννοια του *mana*, ο Hubert κι εγώ, πιστέψαμε ότι βρήκαμε όχι μόνο το αρχαϊκό θεμέλιο της μαγείας, αλλά και την πολύ γενική και πιθανότατα πολύ πρωτόγονη μορφή της κατηγορίας της αιτίας. Με τον ίδιο τρόπο ο Hubert περιέγραψε ορισμένα χαρακτηριστικά της κατηγορίας του χρόνου³ και ο αείμνηστος συνάδελφος, φίλος και μαθητής [S.] Czarnowski ξεκίνησε –χωρίς αλίμονο να φέρει σε πέρας– τη θεωρία του για την «κατάταξη της έκτασης», με άλλα λόγια για ένα από τα γνωρίσματα, κάποιες από τις πλευρές της κατηγορίας του χώρου. Κατά τον ίδιο τρόπο ο θείος και δάσκαλός μου Durkheim πραγματεύτηκε την έννοια της *ολότητας*, αφού είχαμε μελετήσει μαζί την έννοια του γένους.⁴ Ετοιμάζω εδώ και πολλά χρόνια διάφορες

2. H. Hubert και M. Mauss, *Mélanges d'Histoire des Religions*, Πρόλογος, 1908.

3. [H. Hubert, «Étude sommaire de la représentation du temps dans la religion et la magie», *École pratique des Hautes Études, section des sciences religieuses*, Παρίσι, 1905 :1-39. Το άρθρο αναδημοσιεύτηκε στο H. Hubert και M. Mauss, *Mélanges d'histoire des religions*, Alcan, Παρίσι, 1929 :189-229. Σ.τ.Ε.]

4. [Πρόκειται για τα δύο έργα: É. Durkheim, *Les formes élémentaires de la vie religieuse*, Παρίσι, 1912 και το É. Durkheim και M. Mauss, «De quelques formes primitives de classification», στο *Année Sociologique*, 1901 (1903), ελλ. μτφρ.:

μελέτες πάνω στην έννοια της ουσίας, από τις οποίες δεν έχω δημοσιεύσει παρά μόνο ένα σκοτεινό απόσπασμα που δεν αξίζει να διαβαστεί στην παρούσα του μορφή.⁵ Αναφέρω επίσης τον Lucien Lévy-Bruhl ο οποίος επανειλημμένα έθιξε αυτά τα θέματα στα έργα του που αναφέρονται στην πρωτόγονη νοοτροπία – και ιδιαίτερα, σε ό,τι αφορά στο θέμα μας, σε αυτό που αποκάλεσε «πρωτόγονη ψυχή». Ωστόσο, ο Lévy-Bruhl δεν καταπιάνεται με τη μελέτη κάθε κατηγορίας χωριστά – ούτε της κατηγορίας που καλούμαστε εδώ να διερευνήσουμε. Επιδιώκει μάλλον να αποσπάσει από το σύνολό τους, συμπεριλαμβανομένης και της κατηγορίας του «εαυτού», το «προλογικό» στοιχείο που εμπεριέχει η νοοτροπία αυτή των λαών από μια σκοπιά μάλλον ανθρωπολογική και εθνολογική παρά ιστορική.

Αν μου επιτρέπετε, ας προχωρήσουμε πιο μεθοδικά και ας περιοριστούμε στη μελέτη μιας μόνο από αυτές τις κατηγορίες, της *κατηγορίας του «εαυτού»* (μοί). Αυτό ήδη αρκεί. Σε αυτό το λίγο χρόνο θα σας περιφέρω με κάποια απτοησία και με ιλιγγιώδη ταχύτητα από τη μία άκρη του κόσμου στην άλλη και από τη μια εποχή στην άλλη, μεταφέροντάς σας από την Αυστραλία στις ευρωπαϊκές κοινωνίες μας κι από την πανάρχαια ιστορία στην ιστορία των καιρών μας. Θα μπορούσαν να εκπονηθούν μεγαλύτερης έκτασης και δάθους έρευνες, αλλά θα περιοριστώ μόνο να σας υποδείξω πώς θα μπορούσαμε να τις οργανώσουμε. Διότι σκοπός μου είναι να σας παραθέσω ένα συνοπτικό κατάλογο των μορφών που έχει προσλάβει η κατη-

Μορφές Πρωτόγονης Ταξινόμησης, Gutenberg, 2001. Σ.τ.Ε.]

5. [Πρόκειται για το άρθρο «Anna-Virāj» που δημοσιεύτηκε στο *Mélanges d'Indianisme Offerts par ses Élèves à M. Sylvain Lévy*, Leroux, Παρίσι, 1901 :333-340. Στο άρθρο αυτό ο Mauss ανάγει την κατηγορία της ουσίας στην έννοια της τροφής. Ένα δεύτερο κείμενο πάνω στο ίδιο θέμα παρουσιάστηκε σε ένα συμπόσιο το 1935, δημοσιεύτηκε το 1945 στο συλλογικό τόμο *Qu'est-ce la Matière* (PUF, Παρίσι) και φέρει τον τίτλο «Conceptions qui ont précédé la notion de matière». Σ.τ.Ε.]

γορία αυτή σε διάφορα σημεία του χώρου και του χρόνου και να δείξω πώς κατέληξε να πάρει σάρκα και οστά, ουσία και μορφή μέχρι την εποχή μας, οπότε απόκτησε σαφήνεια και ακρίβεια στους ευρωπαϊκούς πολιτισμούς (και αυτό σχεδόν στις μέρες μας) και μάλιστα όχι σε όλους. Δεν θα δώσω παρά τις γενικές γραμμές, το σκαρίφημα, το πρόπλασμα. Απέχουμε πολύ ακόμα από την κατεργασία όλης της ύλης και το σμίλευμα της τελικής μορφής.

Έτσι, δεν πρόκειται να σας μιλήσω για τη γλωσσολογική πλευρά του θέματος, που θα έπρεπε ωστόσο να μελετηθεί χάριν της πληρότητας. Με κανένα τρόπο δεν υποστηρίζω ότι υπήρξε φυλή ή γλώσσα στην οποία η λέξη «εγώ»-«εμένα» («je-moi», βλέπετε την κλίνουμε ακόμη χρησιμοποιώντας δύο λέξεις) απουσίαζε και δεν εξέφραζε κάτι το σαφώς αναπαραστάσιμο. Τουναντίον, πέρα από την αντωνυμία που διαθέτουν, πολλές γλώσσες χαρακτηρίζονται από τη χρήση πολλαπλών καταλήξεων που δηλώνουν θέση, οι οποίες αφορούν κυρίως στις σχέσεις που διαμορφώνονται μέσα στο χρόνο και στο χώρο ανάμεσα στο ομιλούν υποκείμενο και στο αντικείμενο για το οποίο ομιλεί. Εδώ, ο «εαυτός» (moi) είναι πανταχού παρών, αλλά δεν εκφράζεται με τη λέξη «εμένα» (moi) ή «εγώ» (je). Σε αυτό όμως το τεράστιο πεδίο των γλωσσών οι γνώσεις μου είναι περιορισμένες. Η έρευνά μου αφορά εξ ολοκλήρου στο χώρο του δικαίου και της ηθικής.

Ούτε πάλι πρόκειται να σας μιλήσω για ψυχολογία. Θα αφήσω κατά μέρος ό,τι έχει σχέση με τον «εαυτό», την ενσυνείδητη προσωπικότητα καθαυτήν. Θα πω μόνο το προφανές, ιδιαίτερα για μας, ότι ουδέποτε υπήρξε ανθρώπινο ον που να μην είχε αίσθηση, όχι μόνο του σώματός του, αλλά ταυτόχρονα της σωματικής και πνευματικής του ατομικότητας. Η ψυχολογία αυτής της ιδιαίτερης αίσθησης έκανε τεράστιες προόδους τον περασμένο αιώνα, εδώ και εκατό περίπου χρόνια. Όλοι οι νευρολόγοι, Γάλλοι, Άγγλοι, Γερμανοί, μεταξύ των οποίων ο δά-

σκαλός μου [Th.] Ribot και ο αγαπητός συνάδελφος [H.] Head, συγκέντρωσαν πολλές γνώσεις πάνω σε αυτό το θέμα, για τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνεται, λειτουργεί, φθείρεται, παρεκτρέπεται και αποσυντίθεται αυτή η αίσθηση και για το σημαντικό ρόλο που διαδραματίζει.

Το θέμα μου είναι εντελώς διαφορετικό και ανεξάρτητο. Είναι θέμα που άπτεται της κοινωνικής ιστορίας: πώς μέσα στους αιώνες και σε πάμπολλες κοινωνίες καλλιεργήθηκε αργά, όχι η αίσθηση του «εαυτού» (moi), αλλά η ιδέα, η έννοια που σχημάτισαν γι' αυτό οι άνθρωποι διαφορετικών εποχών. Αυτό που θέλω να σας παρουσιάσω είναι οι διαδοχικές μορφές που πήρε η έννοια αυτή στην κοινωνική ζωή των ανθρώπων ανάλογα με το δίκαιο, τις θρησκείες, τα έθιμα, τις κοινωνικές δομές και τις νοοτροπίες τους. Για να σας προϊδεάσω σχετικά με την κατεύθυνση της όλης επιχειρηματολογίας μου: Θα σας δείξω πόσο πρόσφατα χρησιμοποιήθηκε φιλοσοφικά η λέξη «εαυτός», πόσο πρόσφατες είναι η «κατηγορία του εαυτού», η «λατρεία του εαυτού» (η εκτροπή του), ο «σεβασμός του εαυτού» και ιδιαίτερα ο σεβασμός των άλλων (η κανονική του έκφραση).

Ας ταξινομήσουμε λοιπόν τα πράγματα. Δίχως να διατεινόμαστε ότι θα συγκροτήσουμε μια γενική ιστορία από τους προϊστορικούς χρόνους μέχρι σήμερα, θα μελετήσουμε πρώτα μερικές από τις μορφές της έννοιας του «εαυτού», στη συνέχεια θα μπούμε στους ιστορικούς χρόνους με τους Έλληνες και θα ακολουθήσουμε από εκεί και πέρα μερικούς από τους εξακριβωμένους κρίκους της αλυσίδας. Προηγουμένως όμως, με μοναδική φροντίδα τη λογική, θα επισκεφθούμε αυτό το μουσείο των γεγονότων (δεν μου αρέσει η λέξη survivals,⁶ επιδιώματα, για

6. [Επιδιώματα είναι πολιτισμικά στοιχεία (ήθη, δοξασίες, πρακτικές, ιδιώματα κ.ο.κ.) που ενώ ανήκουν σε προγενέστερες εξελικτικές φάσεις της κοινωνικής οργάνωσης εξακολουθούν να διατηρούνται ως κατάλοιπα, έχοντας ωστόσο απολέσει τόσο το νόημα όσο και τη λειτουργία που διέθεταν κατά το παρελθόν. Ο όρος, που εισήχθη από τον E. Tylor το 1871, ανήκει

θεσμούς ακόμα ζωντανούς και γόνιμους) που μας προσφέρει η εθνογραφία.⁷

στο λεξιλόγιο των εξελικτικών θεωριών. Σ.τ.Ε.]

7. [Η όλη επιχειρηματολογία του Mauss γύρω από την έννοια του προσώπου εμφανίζεται για πρώτη φορά το 1921, πολύ σύντομα στο «Catégories collectives de pensée et liberté», *Bulletin de la Société Française de philosophie* 21, όπου συνδέει την έννοια της ελευθερίας (δυνατότητα επιλογής) με την ιστορία της έννοιας του προσώπου στη Δύση. Επανερχεται και πάλι στο θέμα το 1929, «L'âme, le nom et la personne», *Bulletin de la Société Française de philosophie* 29, όπου αναζητεί «το πραγματικό θεμέλιο [...] της ταύτισης του ονόματος με την ψυχή στην κοινωνική οργάνωση». Σ.τ.Ε.]

Κεφάλαιο Δεύτερο

ΤΟ «ΠΡΟΣΩΠΟ-ΡΟΛΟΣ» (PERSONNAGE) ΚΑΙ Η ΘΕΣΗ ΤΟΥ «ΠΡΟΣΩΠΟΥ» (PERSONNE)

ΟΙ PUEBLO

Ας αρχίσουμε από ένα γεγονός το οποίο αποτέλεσε την αφετηρία όλων αυτών των ερευνών. Το δανείζομαι από τους Ινδιάνους Pueblo, τους Zuñi, για την ακρίβεια τους κατοίκους του Pueblo [οικισμού] των Zuñi που μελέτησαν κατά τρόπο αξιοθαύμαστο οι Frank Hamilton Cushing (που μνήθηκε πλήρως στον πολιτισμό των Pueblo) και η Mathilda Cox Stevenson με το σύζυγό της για αρκετά χρόνια. Το έργο τους έχει επικριθεί. Ωστόσο, προσωπικά το θεωρώ έγκυρο και, αν μη τι άλλο, μοναδικό. Συμφωνώ ότι δεν υπάρχει τίποτα το «πολύ πρωτόγονο» στην όλη υπόθεση. Οι «πολιτείες της Cibola»⁸ προσηλυτίστηκαν κάποτε στον Χριστιανισμό και διατηρούσαν τα θρησκευματολόγιά τους. Ταυτόχρονα όμως ασκούσαν τους παλιούς τους νόμους και τις θρησκείες – σχεδόν στην «πρωταρχική κατάσταση» θα λέγαμε· περίπου όπως έκαναν οι προκάτοχοί τους, οι

8. [Οι μυθικές *Επτά Χρυσές Πολιτείες της Θίμπολα* που αναζητούσαν οι Ισπανοί στη Β. Αμερική κατά τον 16ο αι. Σε μια τέτοια προσπάθεια, το 1540, οι Ισπανοί ήρθαν σε επαφή με τους Ινδιάνους Zuñi. Ο αντίστοιχος μύθος στην Ν. Αμερική ήταν το *Ελντοράντο*. Σ.τ.Ε.]

cliff dwellers και οι κάτοικοι της mesa⁹ μέχρι το Μεξικό. Από πλευράς υλικού πολιτισμού και κοινωνικής συγκρότησης ήταν και παραμένουν συγκρίσιμοι με τους Μεξικανούς και με τους πλέον πολιτισμένους Ινδιάνους των δύο αμερικανικών ηπείρων. «Μεξικό, αυτό το Pueblo», γράφει με θαυμασμό ο μεγάλος και αδικημένος L. H. Morgan, ιδρυτής των επιστημών μας.¹⁰

Το κείμενο που ακολουθεί ανήκει στον Frank Hamilton Cushing,¹¹ συγγραφέα που επικρίθηκε πολύ, ακόμα και από τους συναδέλφους του του *Bureau of American Ethnology*, αλλά τον οποίο, εγώ προσωπικά, γνωρίζοντας το δημοσιευμένο έργο του και λαμβάνοντας υπόψη ό,τι έχει εκδοθεί σχετικά με τους Zuñi και τους Pueblo γενικότερα, αλλά και από όσα πιστεύω ότι γνωρίζω για πολλές κοινωνίες της Αμερικής, επιμένω να θεωρώ ως έναν από τους καλύτερους εθνογράφους όλων των εποχών.

Προσπερνάω, αν επιτρέψετε, ό,τι αφορά στον προσανατολισμό και τη διανομή των τελετουργικών ρόλων (personnages), αν και είναι πολύ μεγάλης σημασίας όπως ήδη επισημάναμε αλλού.¹² Δεν μπορώ όμως να παραλείψω δύο σημεία: Την ύπαρξη

9. [Ισπανική λέξη (τράπεζα): Γεωλογικός ορεινός σχηματισμός με πλατιά επίπεδη άνω επιφάνεια και απόκρημνες πλαγιές εν είδει χερσαίας τράπεζας. Σ.τ.Ε.]

10. Σχετικά με τις χρονολογίες των διαφόρων πολιτισμών που κατοίκησαν αυτή την περιοχή των basket makers [«καλαθοποιών»], των cliff dwellers [«κατοίκων των φαραγγιών»], των «κρειπίων της mesa» και τέλος των Pueblo (τετράγωνης και κυκλικής μορφής), δρίσκει κανείς μια εμπεριστατωμένη έκθεση των πρόσφατων υποθέσεων στα άρθρα του F. H. H. Roberts, «The Village of the Great Kivas on the Zuñi Reservation», *Bulletin of the American Ethnology*, 1932, τχ. 111 :23 κ.ε., Ουάσινγκτον και «Early Pueblo Ruins», *Bulletin of the American Ethnology*, 1930, τχ. 90 :9.

11. [F. H. Cushing, 1896, «Outlines of Zuñi Creation Myths», *Annual Report of the Bureau of American Ethnology to the Secretary of the Smithsonian Institution*, 1891-92 :371-72, Ουάσινγκτον. Σ.τ.Ε.]

12. [Αναφέρεται στο τρίτο κεφάλαιο του É. Durkheim και M. Mauss, «De quelques formes primitives de classification», στο *Année Sociologique*, 1901-2 (1903). Βλ. ελλ. μτφρ. ό.π.:123-37. Σ.τ.Ε.]

ενός περιορισμένου αριθμού προωνυμίων ανά κλαν και τον καθορισμό του ακριβούς ρόλου τον οποίο αντιπροσωπεύει το καθένα από αυτά στην όλη κατανομή των ρόλων του κλαν και ο οποίος εκφράζεται με το συγκεκριμένο προωνύμιο.

Σε κάθε κλαν υπάρχει ένα σύνολο ονομάτων που αποκαλούνται ονόματα της παιδικής ηλικίας. Τα ονόματα αυτά είναι περισσότερο τίτλοι παρά επώνυμα. Ορίζονται βάσει κοινωνικών και θρησκευτικών κριτηρίων και απονέμονται κατά την παιδική ηλικία ως προσηγορικά ονόματα ή τίτλοι των παιδιών που τα φέρουν. Αλλά αυτό το σώμα των ονομάτων που συνδέεται με ένα οποιοδήποτε τοτέμ –λ.χ. με ένα τοτεμικό ζώο– δεν είναι το όνομα του ίδιου του τοτεμικού ζώου, αλλά τα ονόματα τόσο του τοτέμ στις ποικίλες εκφάνσεις του, όσο και των διαφόρων μελών του τοτέμ ή των διαφόρων πραγματικών ή μυθικών λειτουργιών ή ποιημάτων του. Τώρα, αυτά τα μέλη ή οι λειτουργίες, τα ποιοτικά γνωρίσματα αυτών των μελών ή των λειτουργιών, υποδιαιρούνται με τη σειρά τους κατά ένα εξαπλό τρόπο, έτσι ώστε το όνομα που συνδέεται με ένα μέλος του τοτέμ –για παράδειγμα το δεξί χέρι ή πόδι του τοτεμικού ζώου– να αντιστοιχεί στο βορρά και να είναι πρώτο τη τάξει σε ένα κλαν (όχι του κλαν της βόρειας ομάδας). Το όνομα πάλι που συνδέεται με ένα άλλο μέλος –ας πούμε το αριστερό πόδι ή χέρι και τις δυνάμεις του κ.ο.κ.– ανήκει στη δύση και είναι δεύτερο τη τάξει· ένα άλλο μέλος –ας πούμε το δεξί κάτω άκρο– στο νότο και είναι τρίτο τη τάξει· και το όνομα άλλου μέλους –ας πούμε το αριστερό κάτω άκρο– στην ανατολή και είναι τέταρτο τη τάξει· ένα άλλο –ας πούμε το κεφάλι– στις άνω περιοχές και είναι πέμπτο τη τάξει· και ένα άλλο –ας πούμε η ουρά– στην κάτω περιοχή και είναι έκτο τη τάξει· ενώ η καρδιά ή ο ομφαλός και το κέντρο του όντος είναι ταυτόχρονα πρώτα και τελευταία τη τάξει. Οι μελέτες του Συνταγματάρχη Powell ανάμεσα στους Maskoki και άλλες φυλές έκαναν σαφές ότι η λεγόμενη ορολογία της συγγένειας στις άλλες ινδιάνικες φυλές (και ο κανόνας αυτός ισχύει πολύ περισσότερο ίσως στους Zuñi), αποτελεί μηχανισμό για τον προσδιορισμό της σχετικής ιεραρχίας ή εξουσίας όπως υπαγορεύεται από τη σχετική ηλικία –πρεσβύτερος ή νεότερος– του προσώπου το οποίο προ-

σφωνείται ή στο οποίο αναφέρεται ο συγγενικός όρος. Έτσι είναι εντελώς αδύνατο για έναν Zuñi να προσφωνήσσει κάποιον απλώς «αδελφό»· επιβάλλεται πάντα να πει «πρεσβύτερε αδελφέ» ή «νεότερε αδελφέ», με το οποίο ο ίδιος ο ομιλών επιβεβαιώνει τη σχετική του ηλικία ή σειρά του στην ιεραρχία. Συνηθίζεται επίσης ένα μέλος του κλαν να προσφωνεί ένα άλλο μέλος του ίδιου κλαν με τον ίδιο συγγενικό όρο: «πρεσβύτερε αδελφέ» ή «νεότερε αδελφέ», «θείε» ή «ανιψιέ» κ.ο.κ. Ανάλογα όμως με το αν το κλαν αυτού στον οποίο απευθύνεται κανείς βρίσκεται ιεραρχικά υψηλότερα ή χαμηλότερα από το κλαν του ομιλούντα, πρέπει να χρησιμοποιηθεί η λέξη-σύμβολο «πρεσβύτερος» ή «νεότερος» συγγενής.

Με ένα τέτοιο σύστημα κατάταξης όπως αυτό, με ένα τόσο απλό μηχανισμό που κατατάσσει συμβολικά (όχι μόνο σύμφωνα με την ιεραρχική σειρά των περιοχών και των υποδιαίρεσών τους και τη σειρά των στοιχείων και των εποχών τους, αλλά και των χρωμάτων που αποδίδονται σε αυτούς κ.ο.κ.) και τέλος με μια τέτοια κατάταξη των ονομάτων που ταξινομούνται κατά αντιστοιχίες και των συγγενικών όρων που υποδηλώνουν περισσότερο την κοινωνική σειρά παρά το δεσμό αίματος, λάθος στην τάξη ενός τελετουργικού, μιας πομπής ή ενός συμβουλίου είναι αδύνατο να προκύψει και οι άνθρωποι που χρησιμοποιούν αυτό το μηχανισμό, μπορούμε να πούμε, έχουν εγγράψει και εγγράφουν την κοινωνική τους θέση και τους νόμους τους σε όλες τις καθημερινές τους σχέσεις και εκφορές.

Έτσι, αφενός το κλαν νοείται ως μια ομάδα που απαρτίζεται από ένα αριθμό προσώπων (personnes), στην πραγματικότητα ρόλων (personnages) και αφετέρου ο ρόλος αυτών των προσώπων είναι να παραστήσουν, το καθένα για λογαριασμό του, την προκαθορισμένη ολότητα της ζωής του κλαν.

Αυτά για τα πρόσωπα και το κλαν. Οι «αδελφότητες» είναι ακόμη πιο περίπλοκες. Στους Pueblo Zuñi, αλλά και στους Sia, Tusayan, Hopi, Walpi, Mishongnovi τα ονόματα δεν αντιστοιχούν απλώς στην οργάνωση του κλαν, στις πομπές, στις τελετές, ιδιωτικές και δημόσιες, αλλά κυρίως στην ιεραρχική σειρά

μέσα στις αδελφότητες, σε αυτό που η παλιότερη ορολογία του Powell και του Bureau of American Ethnology αποκαλούσαν *Fraternities* (Αδελφότητες), *Secret Societies* (Μυστικές Εταιρείες) και που θα μπορούσαμε να συγκρίνουμε με τα *Kollégia* της ρωμαϊκής θρησκείας. Επικρατούσε μυστικότητα στις προετοιμασίες και υπήρχαν πολλές επίσημες τελετουργίες αφιερωμένες στην Εταιρεία των Ανδρών (Kaka ή Koko, Koyemshi κ.λπ.), αλλά και δημόσιες εκδηλώσεις από την άλλη – σχεδόν θεατρικές – και, ιδιαίτερα στους Zuñi και στους Hopi, οι χοροί με τις μάσκες, ειδικότερα οι χοροί των Katchina: πρόκειται για επίσκεψη των πνευμάτων που αντιπροσωπεύονται από τους πληρεξουσικούς τους επί της γης – τους φορείς των τίτλων τους. Όλα αυτά, που έγιναν τώρα θέαμα για τους τουρίστες, ήταν ολοζώντανα εδώ και λιγότερο από πενήντα χρόνια και παραμένουν ακόμη και σήμερα. Η B. Freire Marecco (νυν κα Aitken) και η E. Clew Parsons¹³ συνεχίζουν να συμπληρώνουν και να τεκμηριώνουν τις γνώσεις μας.

Αν προσθέσουμε, επιπλέον, ότι αυτές οι ζωές των ατόμων, η κινητήρια δύναμη των κλαν και των κοινωνιών που στηρίζονται στα κλαν, διασφαλίζουν όχι μόνο τη ζωή των πραγμάτων και των θεών, αλλά και την «κυριότητα» των πραγμάτων ότι διασφαλίζουν όχι μόνο τη ζωή των ανθρώπων, εδώ και επέκεινα, αλλά και την αναγέννηση των ατόμων (ανδρών), μοναδικών κληρονόμων αυτών των οποίων φέρουν τα προωνύμια (η μετενσάρκωση των γυναικών είναι άλλη υπόθεση), θα καταλάβετε ότι βλέπουμε ήδη στους Pueblo να αναδύεται μια αντίληψη του προσώπου, του ατόμου που διαχέεται μεν στο κλαν, αλλά αποσπάται από αυτό κατά την τελετουργική διαδικασία μέσα από τη μάσκα, τον τίτλο του, την κοινωνική του σειρά, το ρόλο του, την ιδιοκτησία του, την επιβίωση και επανεμφάνισή

13. [E. C. Parsons, 1923, *American Indian Life*, Νέα Υόρκη, «The Scalp ceremonies of Zuñi», *Memoirs of the Anthropological Association*, 1924, τχ. 31. Σ.τ.Ε.]

του στη γη μέσα από κάποιο απόγονό του που θα είναι προικισμένος με την ίδια κοινωνική θέση, τα ίδια προωνύμια, τίτλους, δικαιώματα και καθήκοντα.

ΒΟΡΕΙΟ-ΔΥΤΙΚΗ ΑΜΕΡΙΚΗ

Θα άξιζε, αν το επέτρεπε ο χρόνος, να γίνει σε αυτή τη μελέτη μια εις βάθος ανάλυση των ίδιων φαινομένων σε μια άλλη ομάδα αμερινδιάνων. Πρόκειται για τις φυλές της Βορειοδυτικής Αμερικής και αποτελεί τιμή για το *Royal Anthropological Institute* και την *British Association* το ότι ενθάρρυναν την πλήρη μελέτη των θεσμών των φυλών αυτών, η οποία ξεκίνησε με το μεγάλο γεωλόγο [J.] Dawson και συνεχίστηκε, αν όχι ολοκληρώθηκε, με τις σπουδαίες εργασίες του [Fr.] Boas και των Ινδιάνων δοθητών του [G.] Hunt και [J.] Tate, καθώς και των [E.] Sapir, [J. R.] Swanton, [M.] Barbeau κ.ά.

Και εδώ τίθεται, με διαφορετικούς όρους, αλλά με ταυτόσημη φύση και λειτουργία, το ίδιο πρόβλημα: το πρόβλημα του ονόματος, της κοινωνικής θέσης, των πατρογονικών νομικών και θρησκευτικών δικαιωμάτων κάθε ελεύθερου ανθρώπου και, κατά μείζονα λόγο, κάθε ευγενούς και πρίγκιπα. Θα πάρω ως αφετηρία τη γνωστότερη από αυτές τις σημαντικές κοινωνίες, τους Kwakiutl, και θα περιοριστώ σε ορισμένα βασικά σημεία. Να επισημάνω όμως πρώτα το εξής: όπως και τους Pueblo, έτσι και τους Ινδιάνους των Βορειοδυτικών περιοχών δεν πρέπει να τους συνδέουμε με οτιδήποτε πρωτόγονο. Καταρχάς, ένα μέρος από αυτούς, συγκεκριμένα οι Ινδιάνοι του Βορρά, οι Tlingit και Haida, μιλούν γλώσσες που, κατά τον Sapir, είναι τονικές και συγγενεύουν με τις γλώσσες του λεγόμενου πρωτοσινο-θιβετο-βερμανικού κλάδου. Και μάλιστα, αν μπορώ να σας μεταφέρω μια από τις εντυπώσεις μου ως εθνογράφου, αν όχι της «πολυθρόνας» τουλάχιστον του «μουσείου», διατηρώ την εξής ζωηρό-

τατη ανάμνηση από μια εκθεσιακή παρουσίαση του πολιτισμού των Kwakiutl που οφείλουμε στον αξιότιμο Putnam, έναν από τους ιδρυτές του εθνολογικού τμήματος του *American Museum of Natural History* (Αμερικανικού Μουσείου Φυσικής Ιστορίας). Ένα πελώριο τελετουργικό καράδι με ομοιώματα, σε φυσικό μέγεθος, με όλη τους την ιερατική και δικαστική εξάρτηση, απεικόνιζε τους *Hamatsé*, τους κανίβαλους πρίγκιπες, να φτάνουν από τη θάλασσα για μια τελετουργία, δίχως αμφιβολία, γαμήλια. Με τα πλούσια φορέματά τους, τα στέμματά τους από φλοιό κόκκινου κέδρου, τις ακολουθίες τους λιγότερο πλούσια ντυμένες, αλλά λαμπρές, μου έδωσαν την εικόνα αυτού που θα μπορούσε να είναι, για παράδειγμα, μια πανάρχαια Βόρεια Κίνα. Νομίζω ότι το καράδι με αυτή την κάπως δραματοποιημένη αναπαράσταση δεν εκτίθεται πλέον· δεν συνηθίζεται πλέον στα εθνογραφικά μας μουσεία. Πάντως αυτή άσκησε τουλάχιστον σε μένα την επίδρασή της. Ακόμα και τα πρόσωπα των Ινδιάνων μου θύμισαν έντονα τα πρόσωπα των «Παλαιοασιατών» (που ονομάζονται έτσι γιατί δεν γνωρίζουμε πού κατατάσσονται οι γλώσσες τους). Ξεκινώντας από αυτό το σημείο του πολιτισμού και του οικισμού θα πρέπει να λάβουμε ακόμη υπ' όψη τις τόσες μακρόχρονες και πολλαπλές εξελίξεις, επαναστάσεις και μετασχηματισμούς, που ο αγαπητός μας συνάδελφος *Franz Boas* προσπαθεί, κάπως διαστικά ίσως, να ανιχνεύσει.

Γεγονός παραμένει ότι όλοι αυτοί οι Ινδιάνοι, και ιδιαίτερα οι Kwakiutl, εγκαθίδρυσαν ένα πλήρες κοινωνικό και θρησκευτικό σύστημα όπου μέσα από μια τεράστιας κλίμακας ανταλλαγή δικαιωμάτων, παροχών, αγαθών, χορών, τελετών, προνομίων, αξιωμάτων, ικανοποιούνταν τόσο τα πρόσωπα όσο και οι κοινωνικές ομάδες. Βλέπουμε σαφέστατα πώς με αφετηρία τις ιεραρχικές τάξεις και τα κλαν, συντονίζονται μεταξύ τους τα «ανθρώπινα πρόσωπα» και πώς με αφετηρία αυτά συναρθρώνονται οι χειρονομίες των πρωταγωνιστών σε ένα δράμα. Εδώ όλα τα δρώντα πρόσωπα (*acteurs*) είναι, θεωρητικά, όλοι οι

ελεύθεροι άνθρωποι. Όμως στην περίπτωση αυτή το δράμα υπερβαίνει την αισθητική. Είναι θρησκευτικό και ταυτόχρονα κοσμικό, μυθολογικό, κοινωνικό και προσωπικό.

Καταρχάς –όπως και στους Zuñi– κάθε άτομο σε κάθε κλαν έχει ένα όνομα –μάλιστα δύο ονόματα– για κάθε εποχή, ένα κοσμικό (καλοκαίρι, WiXsa) και ένα ιερό (χειμώνας, LaXsa). Τα ονόματα αυτά είναι κατανεμημένα ανάμεσα στις διάφορες οικογένειες, τις «Μυστικές Εταιρείες» και τα κλαν που συνεργάζονται στις τελετουργίες την περίοδο που οι αρχηγοί και οι οικογένειες αντιπαρατίθενται στα αναρίθμητα και ατέρμονα πότλατς, για τα οποία επιχείρησα να δώσω μια ιδέα σε προηγούμενη εργασία μου.¹⁴ Κάθε κλαν διαθέτει δύο πλήρεις σειρές κυρίων ονομάτων ή μάλλον προωνυμίων, από τις οποίες η μια είναι δημόσια γνωστή και η άλλη μυστική, δίχως και αυτή να είναι απλή. Γιατί το προωνύμιο στην περίπτωση του ευγενούς αλλάζει με την ηλικία του και τα καθήκοντα που αναλαμβάνει ανάλογα με αυτή την ηλικία.¹⁵ Όπως αναφέρει πράγματι ένας δημόσιος λόγος του κλαν των Αετών, μιας από τις προνομιούχες ομάδες μεταξύ των προνομιούχων κλαν:

14. Πρόβλ. G. Davy, *Foi Jurée*, 1922, Παρίσι και M. Mauss, «Essai sur le Don», *Année Sociologique*, 1923 [ελλ. μτφρ.: *Το Δώρο*, Εκδ. Καστανιώτη, 1979] όπου δεν μπόρεσα να υπογραμμίσω –καθώς ήταν εκτός θέματος– το γεγονός του «προσώπου», των δικαιωμάτων, υποχρεώσεων και θρησκευτικών εξουσιών του, καθώς και της διαδοχής των ονομάτων κ.ο.κ. Ούτε ο Davy, ούτε εγώ προσωπικά εμείναμε επίσης στο γεγονός ότι το πότλατς, πέρα από τις «ανταλλαγές» ανδρών, γυναικών, κληρονομιών, συμβάσεων, περιουσιακών αγαθών, τελετουργικών παροχών –ιδιαίτερα χορών και μνήσεων– περιλαμβάνει επίσης εκστατικές καταστάσεις και καταληψίες από τα αιώνια και επανενσαρκώμενα πνεύματα. Τα πάντα, ακόμη και ο πόλεμος, οι συγκρούσεις λαμβάνουν χώρα αποκλειστικά και μόνο ανάμεσα στους φορείς αυτών των κληρονομικών τίτλων, που ενσαρκώνουν αυτές τις ψυχές.

15. F. Boas, 1921, «Ethnology of the Kwakiutl», 35th Annual Report of the Bureau of American Ethnology, 1913-14: 431, Ουάσιγκτον.

Το γεγονός ότι δεν αλλάζουν τα ονόματά τους ξεκινά (από την εποχή που) πριν πολλά χρόνια // ο Öemaxt!äläLēe πρόγονος της numaym¹⁶ G.ig.ilgām /της φυλής Q!omogäeyē, έφτιαξε τις «θέσεις» των Αετών και αυτές κληροδοτήθηκαν στις / numaym. Και ο φύλακας των ονομάτων Wiltseestala λέει / «Τώρα, στους αρχηγούς μας έχουν δοθεί τα πάντα, και εγώ θα προχωρήσω προς τα κάτω (σύμφωνα με την ιεραρχική τάξη)». / Αυτά λέει, όταν κατανέμει την περιουσία γιατί θα προφέρω απλώς τα ονόματα // ενός από τους επικεφαλής αρχηγούς των numaym των / φυλών Kwakiutl. Ποτέ δεν αλλάζουν τα ονόματά τους από την αρχή, / όταν τα πρώτα ανθρώπινα όντα εμφανίστηκαν στον κόσμο γιατί τα ονόματα δεν μπορούν να πάνε έξω από / την οικογένεια των επικεφαλής αρχηγών των numaym, μόνο στον πρεσβύτερο / από τα παιδιά του επικεφαλής αρχηγού.¹⁷

Αυτό που διακυβεύεται εδώ είναι κάτι περισσότερο από το κύρος και την αυθεντία του αρχηγού και του κλαν. Πρόκειται για την ίδια τους την ύπαρξη, αλλά και των προγόνων οι οποίοι ενσαρκώνονται στους νόμιμους διαδόχους τους, αναβιώνουν στο σώμα εκείνων που φέρουν τα ονόματά τους και η αιωνιότητα των οποίων εξασφαλίζεται με την τελετουργία σε όλες της τις φάσεις. Η διαιώνιση των πραγμάτων και των ψυχών δεν εξασφαλίζεται παρά μέσα από τη διαιώνιση των ονομάτων των ατόμων, των προσώπων. Τα πρόσωπα ενεργούν μέσω του τίτλου που φέρουν και αντίστροφα, έχουν την ευθύνη όλου του κλαν, των οικογενειών και των φυλών τους. Για παράδειγμα, ένα αξίωμα, μια εξουσία, ένα θρησκευτικό και αισθητικό λειτουργήμα, ένας χορός, μια πνευματοληψία, τελετουργικά σύνεργα και χάλκινες πλάκες σε σχήμα ασπίδων –γνήσια χάλκινα «σκούδα»– πολύτιμα νομίσματα τωρινών και μελλοντικών πότλατς κατα-

16. [Numaym: αμφίπλευρες ομάδες καταγωγής των Kwakiutl. Σ.τ.Ε.]

17. [F. Boas, 1921, «Ethnography of the Kwakiutl based on data collected by George Hunt», 35th Annual Report of the Bureau of American Ethnology to the Secretary of the Smithsonian Institution, 1913-14 :823. Σ.τ.Ε.]

κτώνται στον πόλεμο: Αρκεί να σκοτώσει κανείς τον κάτοχο τους ή να αρπάξει κάποιο από τα τελετουργικά σύνεργα, φορέματα ή μάσκες για να κληρονομήσει τα ονόματά του, τα αγαθά του, τα αξιώματά του, τους προγόνους του, το «πρόσωπό» του (personne) με την πλήρη σημασία της λέξης.¹⁸ Έτσι αποκτώνται τα αξιώματα, τα αγαθά, τα προσωπικά δικαιώματα, τα αντικείμενα, καθώς και το ιδιαίτερο πνεύμα τους.

Όλη αυτή η τεράστια προσωπιδοδοφορία, αυτό το δράμα και αυτός ο περίπλοκος χορός εκστατικών καταστάσεων αφορά τόσο στο παρελθόν όσο και στο μέλλον, είναι μια δοκιμασία του τελετουργού και μια απόδειξη της παρουσίας μέσα του του *nai-alaku* (ό.π. :396), στοιχείου μιας απρόσωπης δύναμης ή του προγόνου ή του προσωπικού θεού και, εν πάση περιπτώσει, μιας υπεράνθρωπης, πνευματικής ύστατης δύναμης. Το νικηφόρο πότλατς, τα χάλκινα λάφυρα, αντιστοιχούν στον άψογο χορό (ό.π. :565) και στην επιτυχή πνευματοληψία.

Δεν έχουμε χρόνο να αναπτύξουμε όλα αυτά τα θέματα. Από μια σχεδόν ανεκδοτική σκοπιά, θα ήθελα να επιστήσω την προσοχή σας σε ένα θεσμό, ένα αντικείμενο κοινό σε όλες τις φυλές της περιοχής, από τους Nootka μέχρι τους Tlingit της Βόρειας Αλάσκας: Πρόκειται για τις περίοπτες αυτές μάσκες με τα διπλά και ενίοτε τριπλά πτύχια που άνοιγαν για να αποκαλύψουν τα δύο ή τρία όντα (τοτέμ τοποθετημένα το ένα πάνω στο άλλο), τα οποία προσωποποιεί ο μασκοφόρος.¹⁹ Μπορείτε να δείτε μερικά ωραιότατα δείγματα στο *Βρεταννικό Μουσείο*. Οι μάσκες αυτές και όλοι οι περίφημοι *totem poles* (τοτεμικοί στύλοι), οι πίπες από στεατίτη κ.ο.κ., όλα αυτά τα αντικείμενα

18. Η καλύτερη έκθεση του F. Boas δρίσκεται στο «The Social Organization of the Secret Societies of the Kwakiutl Indians», *Report of the U.S. National Museum*, 1985 :396 κ.ε.

19. Το τελευταίο πτύχιο αποκαλύπτει αν όχι ολόκληρο το πρόσωπο, τουλάχιστον το στόμα και συχνότερα το στόμα και τα μάτια. Βλ. F. Boas, «Ethnology of the Kwakiutl », ό.π. :628, εικόνα 195.

κάθε στάδιο αυτή βιώνει ονοματίζονται, προσωποποιείται με ένα νέο όνομα

που έχουν γίνει τώρα φθηνήπραμάτεια προς χρήση των τουριστών, οι οποίοι καταφθάνουν σιδηροδρομικώς ή με κρουαζιερόπλοια – όλα αυτά μπορούν να αναλυθούν με τον ίδιο τρόπο. Μια πίπα, προέλευσης Haida πιστεύω, στην οποία δεν είχα δώσει ιδιαίτερη προσοχή, αναπαριστά ακριβώς ένα νεαρό νεόφυτο με το μυτερό του επικάλυμμα να τον παρουσιάζει το πατρικό του πνεύμα, που επίσης φέρει το επικάλυμμα με την όρκη κάτω από το νεόφυτο απεικονίζονται κατά σειρά υπεξιουσιότητας: ένας δάτραχος – χωρίς αμφιβολία η μητέρα του – και ένα κοράκι, χωρίς αμφιβολία ο εκ μητρός πάππος.

Δεν θα ασχοληθούμε με το εξαιρετικά σημαντικό θέμα της αλλαγής του ονόματος –ιδιαίτερα των ευγενών– κατά τη διάρκεια της ζωής. Κάτι τέτοιο θα απαιτούσε την περιγραφή μιας ολόκληρης σειράς αξιοπερίεργων υποκαταστάσεων: ο ανήλικος γιος αντιπροσωπεύεται προσωρινά από τον πατέρα του, ο οποίος υποδέχεται προσωρινά το πνεύμα του νεκρού πάππου. Θα απαιτούσε επίσης να τεκμηριώσουμε πλήρως την ύπαρξη στους Kwakiutl της αμφιγραμμικής (πατρογραμμικής και μητρογραμμικής) καταγωγής, καθώς και του συστήματος των εναλλασσόμενων γενεών.

Είναι επίσης αξιοσημείωτο ότι στους Kwakiutl (και τις συγγενικές φυλές Heiltsuk, Bellaçoola κ.ά.) κάθε στάδιο της ζωής ονοματίζεται, προσωποποιείται με ένα νέο όνομα, με ένα νέο τίτλο, είτε πρόκειται για παιδί, είτε για έφηβο ή ενήλικα (άνδρα ή γυναίκα). Κατά διαστήματα αποκτά ένα όνομα πολεμιστή (όχι φυσικά οι γυναίκες), ένα όνομα πρίγκιπα ή πριγκίπισσας, ένα όνομα αρχηγού (άνδρες και γυναίκες). Υπάρχει επίσης ένα όνομα για τη γιορτή που δίνουν (άνδρες και γυναίκες) και για την ιδιαίτερη τελετή που τους ανήκει, για την ηλικία που αποσύρονται, το όνομά τους στην «Εταιρεία της Φώκας» (απόμαχοι χωρίς εκστατικές καταστάσεις και πνευματοληψίες, χωρίς ευθύνες, χωρίς απολαβές, εκτός από τις αναμνήσεις του παρελθόντος). Τέλος, ονοματοδοτείται η «μυστική εταιρεία» τους στην

οποία είναι πρωταγωνιστές (αρκούδα –σύνθηδες στις γυναίκες που εκπροσωπούνται από τους άνδρες τους ή τους γιους τους στις εταιρείες– λύκοι, Hamatsé –κανίβαλλοι– κλπ.). Όνομα επίσης λαμβάνουν: το σπίτι του αρχηγού (με τις στέγες του, τους πασσάλους, τις πόρτες, τα διακοσμητικά, τα δοκάρια, τα ανοίγματα, το δικέφαλο και διπρόσωπο όφι), το τελετουργικό πλοιάριο, οι σκύλοι. Πρέπει να προσθέσουμε στους καταλόγους που εκτίθενται στο *Ethnology of the Kwakiutl*²⁰ ότι τα πιάτα, τα πιρούνια, τα χάλκινα, όλα φέρουν οικόσημα, είναι έμψυχα, αποτελούν μέρος της persona του ιδιοκτήτη και της familia, των res του κλαν του.

Επιλέξαμε τους Kwakiutl και γενικά τους πληθυσμούς των Βορειοδυτικών περιοχών, διότι αντιπροσωπεύουν ακραίες περιπτώσεις, υπερβολές που μας επιτρέπουν να αντιληφθούμε τα φαινόμενα καλύτερα από ό,τι αλλού, όπου, δίχως να είναι λιγότερο ουσιαστικά, παραμένουν ακόμα μικρής κλίμακας και ανεξέλικτα. Θα πρέπει ωστόσο να γνωρίζουμε ότι πολλοί Ινδιάνοι των Πεδιάδων, ιδιαίτερα οι Sioux, έχουν παρόμοιους θεσμούς. Έτσι οι Winnebago, τους οποίους μελέτησε ο συνάδελφος Paul Radin, έχουν ακριβώς αυτές τις σειρές των καθορισμένων κατά κλαν και οικογένεια προωνυμίων τα οποία απονέμουν σύμφωνα με μια ορισμένη τάξη, ακολουθώντας όμως πάντα ένα είδος λογικής κατανομής των ιδιοτήτων ή των δυνάμεων και των φύσεων,²¹ η οποία στηρίζεται στο μύθο προέλευσης του κλαν και νομιμοποιεί το ένα ή το άλλο άτομο να αναλάβει αυτό το ρόλο (personnage).

20. Ό.π. :792- 801.

21. O P. Radin στο «The Winnebago Tribe», *37th Annual Report of the Bureau of American Ethnology*, [1923] V :246, δίνει τα ονόματα του κλαν του Βίσωνα και στις επόμενες σελίδες τα ονόματα των άλλων κλαν. Παρατηρείστε ιδιαίτερα την κατανομή των τεσσάρων με έξι πρώτων προωνυμίων των ανδρών όσο και των γυναικών. Βλ επίσης τους άλλους καταλόγους που ανάγονται στην εποχή του [J. O.] Dorsey :221.

Παραθέτουμε ένα τέτοιο παράδειγμα προέλευσης των ατομικών ονομάτων το οποίο αναφέρει λεπτομερώς ο Radin στην υποδειγματική αυτοβιογραφία του *Crashing Thunder*:

Τώρα στο δικό μας κλαν, όποτε ένα παιδί έπρεπε να πάρει όνομα, αυτό το έκανε ο πατέρας μου. Το δικαίωμα αυτό μεταβίβασε τώρα στον αδελφό μου.

Στην αρχή ο Δημιουργός της γης έστειλε τέσσερις άνδρες από ψηλά και όταν ήρθαν σε τούτη τη γη στιδήποτε τους συνέβη χρησιμοποιήθηκε στη δημιουργία κύριων ονομάτων. Αυτά μας είπε ο πατέρας μας. Από το γεγονός ότι ήρθαν από ψηλά προήλθε το όνομα «Έρχεται-από-Ψηλά» και καθώς ήλθαν ως πνεύματα έχουμε το όνομα «Ανθρωπος-Πνεύμα». Όταν έφθασαν ψιλόδρεχε, εξού τα ονόματα «Περπατώντας-στην-Ομίχλη», «Έρχεται-μεσ'-στην-Ομίχλη», «Ψιλοδρόχι». Λέγεται ότι όταν ήλθαν στην [τοποθεσία] Μέσα Λίμνη προσγειώθηκαν σε ένα μικρό θάμνο, εξού το όνομα «Θαμνολυγιστής» και επειδή προσγειώθηκαν σε μια βελανιδιά, το όνομα «Βελανιδιά». Καθώς οι πρόγονοί μας ήλθαν με τα πουλιά της αστραπής έχουμε το όνομα «Πουλί-της-Αστραπής» και επειδή αυτά είναι τα πτηνά που προξενούν τη βροντή, έχουμε το όνομα «Αυτός-που-Βροντάει». Κατά τον ίδιο τρόπο έχουμε τα ονόματα «Περπατάει-με-Δυνατό-Βήμα», «Σείει-τη-Γη-με-τη-Δύναμή-του», «Έρχεται-με-Ανεμο-και-Χαλάζι», «Αστράφτει-προς-κάθε-Κατεύθυνση», «Μόνο-μια-Λάμψη-Αστραπής», «Λάμψη-Αστραπής», «Περπατάει-στα-Σύννεφα», «Αυτός-που-Έχει-Μακριά-Φτερά», «Κεραυνοβολεί-το-Δέντρο».

Τώρα τα πουλιά της αστραπής έρχονται με τρομερά βροντοβολήματα. Όλα πάνω στη γή, ζώα, φυτά, τα πάντα, καταλύονται από τη βροχή. Τρομερά βροντοβολήματα αντηχούν παντού. Απ' όλα αυτά προέρχεται ένα όνομα και αυτό είναι το όνομά μου – Αστροπελέκι.²²

Καθένα από τα ονόματα των «πουλιών της αστραπής», που

22. Βλ. το ίδιο γεγονός διατεταγμένο διαφορετικά στο P. Radin, ό.π. :194.

αναλύουν τις συνιστώσες του τοτέμ της αστραπής, ανήκει στους προγόνους οι οποίοι επανενσαρκώνονται αέναα (έχουμε μάλιστα την ιστορία δύο επανενσαρκώσεων).²³ Οι άνθρωποι που τους ενσαρκώνουν είναι οι ενδιάμεσοι ανάμεσα στο τοτεμικό ζώο και το πνεύμα-φύλακα, και τα διακοσμημένα με εμβλήματα αντικείμενα και τις τελετουργίες του κλαν ή τα μεγάλα «γιατρικά». Και όλα αυτά τα ονόματα και οι κληροδοτημένοι «ρόλοι» καθορίζονται από την αποκαλυπτική γνώση, την οποία ο αποδέκτης γνωρίζει εκ των προτέρων από τις υποδείξεις της γιαγιάς του ή των πρεσβυτέρων. Συναντάμε αν όχι τα ίδια φαινόμενα, τουλάχιστον το ίδιο είδος φαινομένων σε όλη σχεδόν την Αμερική. Θα μπορούσαμε να συνεχίσουμε την τεκμηρίωσή μας με τον κόσμο των Ιροκέζων, των Αλγκονκίνων κ.ο.κ.

ΑΥΣΤΡΑΛΙΑ

Θα ήταν σκοπιμότερο να επανέλθουμε για λίγο σε φαινόμενα πιο συνοπτικά, πιο πρωτόγονα. Δυο-τρία στοιχεία αφορούν στην Αυστραλία.

Και εδώ πάλι το κλαν δεν ανάγεται εντελώς σε ένα πρόσωπο, συλλογικό ον, το τοτέμ, που εκπροσωπείται από το ζωικό είδος, αλλά και από τα άτομα – που είναι αφενός άνθρωποι και αφετέρου ζώα.²⁴ Υπό την ανθρώπινη φύση του αποτελεί προϊόν επανενσάρκωσης πνευμάτων που έχουν μετοικήσει και

23. P. Radin, 1926, *Crashing Thunder: The Autobiography of an American Indian* :41, Appleton, N.Y.

24. Τέτοιον είδους μορφές τοτεμισμού συναντώνται στη Γαλλική Δυτική Αφρική και στη Νιγηρία, όπου ο αριθμός των μανάτων [είδος κήτους] και των κροκοδείλων του ενός ή του άλλου δάλτου αντιστοιχεί στον αριθμό των ζωντανών ανθρώπων. Πιθανό και αλλού ο αριθμός των ζώων να αντιστοιχεί στον αριθμό των ανθρώπων.

που αέναα αναγεννιούνται μέσα στο κλαν (αυτό ισχύει για τους Arunta, Loritja, Kakadu, κ.ά.). Μάλιστα στους Arunta και στους Loritja, τα πνεύματα αυτά επανενσαρκώνονται σε πολύ τακτά διαστήματα, κατά την τρίτη (παππούς - εγγονός) και την πέμπτη γενιά (όπου πρόγονος και τρισέγγονος είναι ομώνυμοι). Επίσης εδώ έχουμε το προϊόν μιας διασταύρωσης της μητρογραμμικής με την πατρογραμμική καταγωγή. Μπορούμε, για παράδειγμα, να μελετήσουμε μέσα από την κατανομή των ονομάτων κατά άτομο, κατά κλαν και κατά ακριβή γαμήλια κατηγορία (υπάρχουν οκτώ κατηγορίες στους Arunta), τη σχέση αυτών των ονομάτων με τους αιώνιους προγόνους, τους *ratapa*, με τη μορφή που έχουν τη στιγμή της σύλληψης, ως έμβρυα και ως παιδιά που έρχονται στο φως και ανάμεσα στα ονόματα αυτών των *ratapa* και τα ονόματα των ενηλίκων (που είναι κυρίως ονόματα λειτουργιών που επιτελούνται στις τελετές του κλαν και της φυλής).²⁵ Η τέχνη που διέπει αυτή την κατανομή δεν έχει να κάνει μόνο με τη θρησκεία, αλλά και με τον προσδιορισμό των δικαιωμάτων κάθε ατόμου και της θέσης του μέσα στη φυλή και στις τελετουργίες.

Επιπλέον, αν, για λόγους που θα φανούν αμέσως, μίλησα κυρίως για κοινωνίες με μόνιμα προσώπεια (Zuñi, Kwakiutl), δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι στην Αυστραλία, όπως και αλλού, οι προσωρινές προσωπιδοφορίες είναι απλώς τελετές με μη μόνιμα προσώπεια. Ο άνθρωπος κατασκευάζει και περιτίθεται μια «προσωπικότητα» (personnalité), πραγματική στην περίπτωση της τελετουργίας, προσποιητή στην περίπτωση της υπόδυσης. Η

25. Σχετικά με τις τρεις αυτές σειρές ονομάτων, βλ. το κάτω μέρος των πέντε γενεαλογικών πινάκων (Arunta) στο [T.G.H.] Strehlow, *Aranda Stämme*, τόμ. V, Εικόνες. Θα μπορούσε κανείς να παρακολουθήσει με ενδιαφέρον τις περιπτώσεις των Jerramba (μελισσοφόρος μέρμηγκας) και των Malbanka (που φέρουν το όνομα του εκπολιτιστή ήρωα και ιδρυτή του κλαν του αγριόγατου), οι οποίοι εμφανίζονται επανειλημμένως σε αυτές τις απόλυτα αξιόπιστες γενεαλογίες.

διαφορά όμως ανάμεσα στη βαφή της κεφαλής, συχνά και του σώματος και στην αμφίεση ή τη μάσκα έγκειται στο βαθμό και όχι στη λειτουργία. Τα πάντα έτσι ή αλλιώς καταλήγουν σε μια εκστατική αναπαράσταση του προγόνου.

Εξάλλου η παρουσία ή απουσία της μάσκας είναι μάλλον αυθαίρετο, όπως λέμε, κοινωνικό, ιστορικό και πολιτισμικό γνώρισμα, παρά θεμελιώδες. Έτσι οι Kiwai, Παπούα της νήσου Kiwai, διαθέτουν αξιοθαύμαστες μάσκες που συναγωνίζονται ακόμη και εκείνες των Tlingit της Βόρειας Αμερικής, ενώ οι λίγο πιο μακρινοί γείτονές τους, οι Marind-Anim, δεν διαθέτουν παρά μόνο μία και μοναδική, απλούστατη μάσκα, οργανώνουν όμως θαυμαστές γιορτές κατά αδελφότητες και κλαν, όπου στολίζονται από την κορυφή μέχρι τα νύχια σε σημείο να μην αναγνωρίζονται από τα στολίδια.

Ας ολοκληρώσουμε το πρώτο αυτό μέρος της παρουσιάσής μας. Αυτό που προκύπτει είναι ότι μια τεράστια κατηγορία κοινωνιών οδηγήθηκε στην ιδέα του «προσώπου ως ρόλου» (personnage), ενός ρόλου δηλαδή που υποδύεται το άτομο στα ιερά δρώμενα, με τον ίδιο τρόπο που υποδύεται ένα ρόλο στα πλαίσια της οικογενειακής ζωής. Η λειτουργία είχε ήδη δημιουργήσει το πρότυπο στις πλέον πρωτόγονες κοινωνίες, και διατηρείται μέχρι τις σημερινές κοινωνίες. Θεσμοί όπως αυτοί των «απόμαχων» της Εταιρείας της Φώκας στους Kwakiutl, έθιμα σαν αυτό των Agunta —οι οποίοι υποδιβάδουν στο επίπεδο των ασήμαντων ανθρώπων όποιον δεν μπορεί πλέον να χορέψει, όποιον «έχασε το Kabaga του»— είναι τυπικά παραδείγματα.

Μια άλλη πλευρά την οποία εξακολουθώ να παραβλέπω, είναι η ιδέα της επανενσάρκωσης ενός δεδομένου αριθμού επώνυμων πνευμάτων στο σώμα ενός δεδομένου αριθμού ατόμων. Ωστόσο οι B. και C. G. Seligman ορθά έπραξαν και δημοσίευσαν τα άρθρα του [A. B.] Deacon ο οποίος είχε παρατηρήσει το φαινόμενο στη Μελανησία. Ο [R. S.] Rattray το είχε επισημάνει σχετι-

κά με το *ntoro* των Ashanti.²⁶ Θα ήθελα να αναφέρω ότι ο [B.] Maupoil θεωρεί το φαινόμενο αυτό ένα από τα πλέον σημαντικά στοιχεία της λατρείας του *Fa* (Δαχομέη και Νιγηρία). Όλα αυτά όμως τα παραλείπω.

Ας περάσουμε από την έννοια του «ρόλου» (personnage) στην έννοια του προσώπου (personne) και του «εαυτού» (moi).

26. Βλ. το άρθρο του M. Herskovits, «The Ashanti Ntoro», *J.R.A.I.*, τόμ. LXVII :287-96. Ένα καλό παράδειγμα της επανεμφάνισης των ονομάτων στις περιοχές των Μπαντού αναφέρεται από τους E. W. Smith και A. Dale, *The Ila-Speaking Peoples of Northern Rhodesia*, Λονδίνο, 1926. Οι C. G. και B. Seligman είχαν συνεχώς επίγνωση αυτού του θέματος. [Ο όρος *ntoro* αναφέρεται στην ψυχική ουσία που μεταδιβάζεται από τον πατέρα στο γιο και διαφοροποιείται από την αντίστοιχη μητρογενετική μεταδιβαζόμενη ουσία. Σ.τ.Ε.]

Κεφάλαιο Τρίτο

Η ΛΑΤΙΝΙΚΗ PERSONA

Όλοι γνωρίζετε, πόσο κοινή και κλασσική είναι η έννοια της λατινικής persona: προσωπείο, προσωπείο τραγωδίας, τελετουργικό προσωπείο, προγονικό προσωπείο. Ανάγεται στις απαρχές του ρωμαϊκού πολιτισμού.

Απομένει να σας δείξω πώς την οικειοποιηθήκαμε εμείς. Ο χρόνος, ο χώρος και οι διαφορές που χωρίζουν την αφετηρία από την κατάληξή της είναι σημαντικές. Εξελίσσεις και επαναστάσεις συσσωρεύονται η μία πάνω στην άλλη, μέσα στην ιστορία τώρα πλέον, σε συγκεκριμένες χρονολογίες και για λόγους εμφανείς τους οποίους θα περιγράψουμε. Η κατηγορία αυτή του νου, αλλού παραπαίει και αλλού αποκτά βαθιές ρίζες.

Ανάμεσα μάλιστα στις μεγαλύτερες και αρχαιότερες κοινωνίες που πρώτες τη συνειδητοποίησαν, υπήρξαν δύο που την επινόησαν, θα λέγαμε, μόνο για να την αφήσουν να αποσυντεθεί σχεδόν οριστικά. Και όλα αυτά τους τελευταίους προ Χριστού αιώνες. Το παράδειγμά τους είναι ιδιαίτερα διδακτικό: πρόκειται για τη βραχμανική και βουδιστική Ινδία και την αρχαία Κίνα.

Η ΙΝΔΙΑ

Η Ινδία υπήρξε, νομίζω, ο αρχαιότερος πολιτισμός που χρησι-

μοποίησε την έννοια του ατόμου, της συνείδησής του – μπορώ να πω, του «εαυτού» (moi). Το ahamkāra, η «συγκρότηση του εγώ (je)» είναι το όνομα της ατομικής συνείδησης· το aham ισοδυναμεί με το εγώ (είναι η ίδια ινδοευρωπαϊκή λέξη με το ego). Η λέξη ahamkāra είναι τεχνικός όρος τον οποίο επινόησε κάποια σχολή ενορατικών σοφών, οι οποίοι μπόρεσαν να αρθούν πάνω από τις ψυχολογικές ψευδαισθήσεις. Η sāmkhya, η σχολή που ακριβώς θα πρέπει να προηγήθηκε του βουδισμού, υποστηρίζει το σύνθετο χαρακτήρα των πραγμάτων και των πνευμάτων (sāmkhya σημαίνει ακριβώς «σύνθεση») και θεωρεί ότι ο «εαυτός» (moi) αποτελεί ψευδαίσθηση. Ο βουδισμός από την άλλη, σε μια πρώτη φάση της ιστορίας του, διακήρυττε ότι ο «εαυτός» δεν ήταν παρά ένα σύνθετο στοιχείο, διαρετό και διασπαιμο σε skandha [συστατικά], το οποίο αναζητούσε την εκμηδένισή του μέσα από το μοναχικό δίο.

Οι μεγάλες βραχμανικές σχολές των Ουπανισάδων –προγενέστερες ασφαλώς της sāmkhya, καθώς και των δύο ορθόδοξων μορφών της Βεδάντα που τις ακολούθησαν– ξεκινούν από τη ρήση των ενορατικών, που ανάγεται στο διάλογο του Βισνού με τον Αρξούνα στη Μπαγκαβάτ Γκίτα, όπου του φανερώνει την αλήθεια: «tat tvam asi» που αντιστοιχεί λέξη προς λέξη σχεδόν με το αγγλικό: that thou art, «αυτό εσύ είσαι» (το σύμπαν). Εξάλλου τόσο το μεταγενέστερο βεδικό τελετουργικό όσο και οι σχολιασμοί του ήταν διαποτισμένα από αυτή τη μεταφυσική.

Η ΚΙΝΑ

Για την Κίνα γνωρίζω μόνο όσα είχε την καλοσύνη να με πληροφορήσει ο συνάδελφος και φίλος μου Marcel Granet. Πουθενά στον κόσμο, ακόμα και σήμερα, το άτομο, ως κοινωνικό ον κυρίως, δεν έχει αποτελέσει αντικείμενο τέτοιου ενδιαφέροντος, πουθενά δεν έχει ταξινομηθεί με τόσο αυστηρότητα. Αυτό που

μας αποκαλύπτουν τα αξιοθαύμαστα συγγράμματα του M. Granet²⁷ για την αρχαία Κίνα είναι η δύναμη και το μεγαλείο κάποιων θεσμών συγκρίσιμων με εκείνους της Βορειοδυτικής Αμερικής. Η σειρά της γέννησης, η κοινωνική σειρά και η αλληλόδραση των κοινωνικών τάξεων καθορίζουν τα ονόματα, τη μορφή της ζωής του ατόμου, το «πρόσωπο» του [με την ανατομική σημασία], face, όπως λέγεται ακόμα (αρχίζουμε μάλιστα να χρησιμοποιούμε την έκφραση αυτή και στη γλώσσα μας). Η ατομικότητά του είναι το ming του, το όνομά του. Η Κίνα διατήρησε τις αρχαϊκές αντιλήψεις. Ταυτόχρονα όμως αφαίρεσε από την ατομικότητα κάθε χαρακτήρα αιωνιότητας και αδιαιρετότητας. Το όνομα, το ming, είναι ένα περιληπτικό ουσιαστικό, κάτι που πηγάζει από αλλού: το έφερε ο αντίστοιχος πρόγονος και θα περιέλθει στον απόγονο του φέροντα. Και όταν φιλοσόφησαν πάνω στο θέμα, όταν ορισμένα μεταφυσικά συστήματα προσπάθησαν να εξηγήσουν τι είναι το άτομο, είπαν ότι το άτομο σε αυτή τη ζωή είναι μια σύνθετη οντότητα που απαρτίζεται από shen και kwei (άλλα δύο περιληπτικά ουσιαστικά). Ο Ταοϊσμός και ο Βουδισμός ακολούθησαν επίσης αυτό το δρόμο και η έννοια του προσώπου έπαψε από εκεί και πέρα να εξελίσσεται. Και άλλοι λαοί γνώρισαν ή υιοθέτησαν παρόμοιες ιδέες. Λίγοι όμως είναι εκείνοι που θεώρησαν το ανθρώπινο πρόσωπο ως μια πλήρη οντότητα, ανεξάρτητη από κάθε άλλη, πλην του Θεού.

Ο σημαντικότερος από αυτούς είναι ο ρωμαϊκός λαός. Στη Ρώμη, κατά τη γνώμη μας, διαμορφώθηκε αυτή η ιδέα.

Ρώμη
Από το προσωπικό στο πρόσωπο

Ρωμαίοι

Κεφάλαιο Τέταρτο

το πρόσωπο ή το πρόσωπο έννοια.

Η PERSONA

Αντίθετα από τους Ινδούς και τους Κινέζους, φαίνεται πως οι Ρωμαίοι, ή καλύτερα οι Λατίνοι, ήταν εκείνοι που καθιέρωσαν εν μέρει την έννοια του προσώπου (personne), η οποία έκτοτε δηλώνεται ακριβώς με τη λατινική ονομασία. Εξαρχής μεταφερόμαστε στα ίδια συστήματα γεγονότων με εκείνα που προαναφέραμε, ήδη όμως υπό μία νέα μορφή: το «πρόσωπο» δεν είναι μόνο ένα στοιχείο οργάνωσης, δεν είναι μόνο ένα όνομα ή ένα δικαίωμα πάνω σε ένα ρόλο και σε ένα τελετουργικό προσωπίο, αλλά ένα θεμελιώδες γεγονός δικαίου. Στο δίκαιο, λένουν οι νομομαθείς, δεν υπάρχουν παρὰ personae (πρόσωπα), res (πράγματα) και actiones (πράξεις). Η αρχή αυτή διέπει και σήμερα ακόμα τις υποδιαιρέσεις των νομικών κωδίκων μας. Η κατάληξη αυτή όμως είναι αποτέλεσμα μιας ιδιαίτερης εξέλιξης του ρωμαϊκού δικαίου.

Ιδού πώς εννοώ, με κάποια σπουδή είναι αλήθεια, ότι εξελίχθηκαν τα πράγματα.²⁸ Φαίνεται ότι η αρχική σημασία της λέξης

27. [Βλ. M. Granet, *Η Κινέζικη Σκέψη*, Εκδ. «Γνώση», Αθήνα, 1992. Σ.τ.Ε.]

28. Οι κοινωνιολόγοι και ιστορικοί του Ρωμαϊκού Δικαίου εμποδίζονται πάντα από το γεγονός ότι δεν υπάρχουν καθόλου σχεδόν αυθεντικές πηγές για το πρώιμο δίκαιο: Μερικά αποσπάσματα της περιόδου της Βασιλείας (του Νουμά) καθώς και μερικά τμήματα της Δωδεκαδέλτου και στη συνέχεια μόνο κάποια γεγονότα που καταγράφτηκαν πολύ μεταγενέστερα. Για

ήταν αποκλειστικά και μόνο «προσωπείο». Φυσικά η ερμηνεία των Λατίνων ετυμολόγων, ότι δηλαδή η persona προέρχεται από το *per/sonare*, το προσωπείο διαμέσου (*per*) του οποίου αντηχεί η φωνή του υποκριτή, επινοήθηκε εκ των υστέρων. (Αν και κάνουμε τη διάκριση ανάμεσα στην *persona* και στην *personamuta*, το βωδό πρόσωπο του δράματος και της παντομίμας). Στην πραγματικότητα η λέξη δεν φαίνεται να έχει καν σαφώς λατινική ρίζα: θεωρείται ετρουσκικής προέλευσης, όπως και άλλα ονόματα που λήγουν σε -na (*Porcenna*, *Caecina*, κ.λπ.). Οι Meillet και Ernout (*Ετυμολογικό Λεξικό*) την παραβάλουν με μια λέξη που παραδόθηκε παραφθαρμένη, τη λέξη *farsu*, ενώ ο [É.] Benveniste με πληροφορεί ότι ενδέχεται να αποτελεί δάνεια λέξη των Ετρούσκων από το ελληνικό *πρόσωπον* (*perso*). Πάντως από πλευράς υλικού πολιτισμού ο θεσμός του προσωπείου και ιδιαίτερα του προγονικού προσωπείου, φαίνεται να είχε ως κύρια εστία την Ετρουρία. Το προσωπείο ήταν ο κύριος άξονας του πολιτισμού των Ετρούσκων. Δεν γίνεται σύγκριση ανάμεσα στις μάξες των προσωπειών από ξύλο, τερακότα – το κερί εξαφανίστηκε – τα ομοιώματα κοιμωμένων και καθημένων προγόνων που δρέθηκαν στις ανασκαφές του αχανούς τυρρηνικού βασίλειου και σε εκείνα που δρέθηκαν στη Ρώμη, το Λάτιο ή την Μεγάλη Ελλάδα – και τα οποία είναι, πιστεύω, ετρουσκικής ως επί το πλείστον τεχνοτροπίας. Αλλά κι αν δεν είναι οι Λατίνοι εκείνοι που επινόησαν τη λέξη και τους θεσμούς, είναι τουλάχιστον εκείνοι που της έδωσαν την πρωταρχική σημασία που υιοθετούμε εμείς σήμερα. Η διαδικασία είχε ως εξής:

Καταρχάς δρίσκουμε σαφή ίχνη θεσμών ανάλογων προς τις

το σύνολο του Ρωμαϊκού Δικαίου μόλις αρχίζουμε να αποκτούμε κάποια εικόνα από νομικά κείμενα που καταγράφηκαν εγκαίρως ή ανακαλύφθηκαν κατά τον 3ο και 2ο π.Χ. αιώνα, αν όχι αργότερα. Ωστόσο χρειάζεται να συλλάβουμε με τη φαντασία μας ποιο ήταν το παρελθόν του δικαίου και της Πόλης. Σχετικά με τη Ρώμη και την πρώτη ιστορία της μπορούμε να συμβουλευτούμε τα έργα των [A.] Piganiol και [J.] Carcopino.

τελετές των κλαν, προσωπεία και θαφές με τις οποίες οι ηθοποιοί θαφόντουσαν ανάλογα με τα ονόματα που έφεραν. Μία τουλάχιστον από τις μεγάλες τελετουργίες της πρώιμης Ρώμης αντιστοιχεί απόλυτα στον κοινό τύπο, του οποίου τις πλέον καταφανείς μορφές έχουμε ήδη περιγράψει. Πρόκειται για την τελετουργία των *Hirpi Sorani*, των λύκων του όρους Σώρακτον (*Hirpi* καλούνται οι λύκοι στα Σαμνιτικά). Ο Φήστος (93, 25) αναφέρει: *Irpini appellati nomine lupi, quem irpum dicunt Samnites; eum enim ducem secuti agros occupavere*.²⁹ [*Αποκαλούνται Ιρπίνι, από το όνομα του λύκου, τον οποίο οι Σαμνίτες αποκαλούν irpus· ακολουθώντας ένα λύκο έφθασαν στη μετέπειτα περιοχή τους*.]

Όσοι κατάγονταν από οικογένειες που έφεραν αυτόν τον τίτλο πυροδοτούσαν στο ιερό της θεάς Φερωνίας και απολάμβαναν προνομίων και φοροαπαλλαγών. Ο Sir James G. Frazer έχει ήδη διατυπώσει την υπόθεση ότι πρόκειται για κατάλοιπο αρχαίου κλαν, το οποίο έγινε αδελφότητα που έφερε ονόματα, δορές και προσωπεία. Υπάρχει όμως κάτι ακόμα: φαίνεται ότι έχουμε να κάνουμε με τον ίδιο το μύθο της Ρώμης. Η Acca Larentia, η γριά, η μητέρα των Λαρήτων, την οποία εόρταζαν στα Λαρεντάλια (το Δεκέμβριο), δεν είναι άλλη από το *indigitamentum*, το μυστικό όνομα της Ρωμαίας Λύκαινας, μητέρας του Ρωμύλου και του Ρέμου (Οβίδιος, *Fastes* I. 55 κ.ε.).³⁰ Ένα κλαν, χοροί, προσωπεία, ένα όνομα, ονόματα, μια τελετουργία. Το όλο γεγονός, οφείλω να παραδεχτώ, διαιρείται κατά κάποιον τρόπο σε δύο στοιχεία: μία αδελφότητα που επιβιώνει και ένα

29. Σαφής υπαινιγμός σε μια τοτεμική μορφή λύκου, θεού των αιτηρών (*Roggenwolf*; γερμ). Η λέξη *hirpex* έδωσε το *herse* (πρβλ. το λήμμα *Lupatum* στο Λεξικό των Meillet και Ernout).

30. Βλ. τα σχετικά σχόλια του Frazer, ό.π. V, στ. 453. Η Acca θηνεί πάνω στο λείψανο του Ρέμου τον οποίο σκότωσε ο Ρωμύλος – η καθιέρωση των Λεμουριών, αποτρόπαια εορτή των Λεμουριών, των ψυχών των αιμοσταγούντων νεκρών – λογοπαίγνιο πάνω στο *Remuria* και *Lemuria*.

μύθο που αφηγείται τι συνέβη πριν την ίδρυση της ίδιας της Ρώμης. Τα δύο όμως αυτά στοιχεία συνθέτουν ένα ολοκληρωμένο σύνολο. Η μελέτη άλλων ρωμαϊκών «κολλεγιών» [σωματείων] θα επέτρεπε κάποιες άλλες υποθέσεις. Τελικά, Σαμνίτες, Ετρούσκοι, και Λατίνοι, ζούσαν ακόμη στην ατμόσφαιρα που μόλις αφήσαμε πίσω μας: από τις *personae*, τα προσωπεία και ονόματα και τα ατομικά δικαιώματα, μέχρι τις τελετουργίες και τα προνόμια.

Από εκεί μέχρι την έννοια του «προσώπου» (*personne*) η απόσταση είναι ελάχιστη. Ίσως να μην διανύθηκε αμέσως. Υποθέτω ότι μύθοι όπως εκείνοι του ύπατου Βρούτου και των γιων του, ή του τέλους του δικαιώματος του *pater* να θανατώνει τους γιους του, τους *sui* [τους δικούς του], σηματοδοτούν την απόκτηση της *persona* από τους γιους ενόσω ζει ακόμη ο πατέρας τους. Πιστεύω ότι η εξέγερση των πληβείων, τα πλήρη πολιτικά δικαιώματα που απέκτησαν —μετά τους γιους των συγκλητικών— όλα τα πληβεία μέλη των *gentes* [γενών], υπήρξε αποφασιστική. Έγιναν Ρωμαῖοι πολίτες όλοι οι ελεύθεροι άνθρωποι της Ρώμης, όλοι απέκτησαν την πολιτική *persona*: ορισμένοι έγιναν θρησκευτικές *personae*: μερικά προσωπεία, ονόματα και τελετουργικά παρέμεναν συνδεδεμένα με ορισμένες προνομιούχες οικογένειες των θρησκευτικών «κολλεγιών».

Την ίδια εξέλιξη είχε και ένα άλλο έθιμο: η χρήση των ονομάτων, των προωνυμίων και των επωνύμων. Ο Ρωμαῖος πολίτης έχει δικαίωμα στο *nomen* [όνομα], στο *praenomen* [προωνύμιο] και στο *cognomen* [επώνυμο] που το απονέμει το *gens* [γένος] του. Το προωνύμιο, το οποίο εκφράζει για παράδειγμα, τη σειρά γέννησης του προγόνου που το έφερε, *Primus*, *Secundus*. Το όνομα (*nomen* - *nomen*) είναι το ιερό όνομα του *gens* (γένους). Το *cognomen*, (παρωνύμιο και όχι *surname*) λ.χ. *Naso*, *Cicero*, κ.λπ.³¹ Ένα ψήφισμα της συγκλήτου όριζε (θα πρέπει

31. Θα έπρεπε να αναπτύξουμε περισσότερο το θέμα των σχέσεων μετα-

προφανώς να υπήρξαν καταχρήσεις) ότι δεν είχε κανείς το δικαίωμα να δανείζεται ή να οικειοποιείται όνομα άλλου *gens*. Το *cognomen* είχε άλλη ιστορία: το προσωπικό αυτό όνομα κατέληξε να συγχέεται με την *imago* (την «εικόνα»), το κέρινο εκμαγείο (προσωπείο) που εκτυπώνεται πάνω στο [ανατομικό] πρόσωπο (*face*), το *πρόσωπον** του νεκρού προγόνου και φυλάσσεται στις πτέρυγες της «αυλής» [*aula*] της οικογενειακής κατοικίας. Η χρήση τέτοιων προσωπειών και ανδριάντων θα πρέπει να περιορίστηκε για πολλά χρόνια στις οικογένειες των πατρικίων και εκ των πραγμάτων μάλλον παρά εκ του νόμου, δεν φαίνεται να ήταν ποτέ ιδιαίτερα διαδεδομένη ανάμεσα στους πληβείους. Σφετεριστές και ξένοι είναι εκείνοι οι οποίοι περισσότερο υιοθετούν *cognomina* που δεν τους ανήκουν. Μάλιστα οι λέξεις *cognomen* και *imago* βρίσκονται κατά κάποιο τρόπο

ξύ *persona* και *imago* και μεταξύ *imago* και *nomen*, *praenomen* και ιδιαίτερα *cognomen* στη Ρώμη. Δεν έχουμε όμως τον απαραίτητο χρόνο. Το «πρόσωπο» (*personne*) είναι *conditio*, *status*, *munus*. *Conditio* είναι η τάξη (λ.χ. *secunda persona* *Erminiondae*, το δεύτερο πρόσωπο μετά τον Ερμεινώνδα), *Status* είναι η θέση κάποιου στην πολιτική ζωή. *Munus* είναι οι υποχρεώσεις και οι τιμές στην πολιτική και στρατιωτική ζωή. Όλα αυτά καθορίζονται από το όνομα, το οποίο με τη σειρά του καθορίζεται από την οικογενειακή θέση, την κοινωνική τάξη, τη γέννηση. Πρέπει να διαβάσουμε στο *Fastes*, τη μετάφραση και το απολαυστικό σχόλιο του Sir J. G. Frazer, το απόσπασμα που αναφέρεται στην προέλευση του ονόματος του Αυγούστου (II, στ. 476, πρβλ. και I, στ. 589) και γιατί ο Οκτάβιος Αύγουστος δεν θέλησε να πάρει το όνομα του Ρωμύλου, ούτε του *Quirinus* (*qui tenet hoc nomen*, *Romulus ante fuit*) και προτίμησε ένα όνομα που συνόψιζε τον ιερό χαρακτήρα όλων των άλλων (πρβλ. Frazer, στ. 40). Εκεί συναντάμε όλη τη ρωμαϊκή θεωρία περί ονομάτων. Το ίδιο και στον Βεργίλιο: ο Μάρκελλος, υιός του Αυγούστου, έχει ήδη ονομαστεί στον Άδη όπου τον βλέπει ο Αινείας, ο «πατέρας» του. Εδώ θα έπρεπε να συζητηθεί και το ζήτημα του *titulus* για το οποίο γίνεται λόγος σε αυτούς τους στίχους. Ο Ernout me πληροφορεί ότι κατά τη γνώμη του η ίδια η λέξη είναι ετρουσκικής προέλευσης. Θα έπρεπε επίσης να ληφθεί υπόψη και η έννοια του «προσώπου» στη γραμματική (*persona*, *πρόσωπον**) την οποία χρησιμοποιούμε ακόμη.

* Ελληνικά στο πρωτότυπο.

άρρηκτα δεμένες σε διάφορες κοινές εκφράσεις. Θα σας περιγράψω ένα γεγονός –κατά τη γνώμη μου τυπικό– που υπήρξε το έναυσμα για τις έρευνές μου και το οποίο ανακάλυψα τελείως απροσδόκητα. Πρόκειται για ένα αμφιλεγόμενο άτομο, τον Staienus, εναντίον του οποίου ο Κικέρωνας υπερασπίζεται τον Cluentius. Ιδού πώς έχουν τα πράγματα: Tum appellat hilari vultu hominem Bulbus, ut placidissime potest. «Quid tu, inquit, Paete?» Hoc enim sibi Staienus cognomen ex imaginibus Aeliorum delegerat ne sese Ligurem fecisset, nationis magis quam generis uti cognomine videretur.³² [Τότε ο Bulbus πλησίασε με χαμογελαστό πρόσωπο τον Staienus και είπε με τον πλέον εύχαρη τρόπο: «Πώς είσαι, Paetus»; Διότι ο Staienus είχε υιοθετήσει το παρωνύμιο Paetus από τις προγονικές εικόνες των Aelii από φόβο μήπως, αν παρουσιαζόταν ως Λίγυρας, νομισθεί ότι το επώνυμο (cognomen) προέρχεται από τη φυλή του και όχι από την οικογένειά του.] Το Paetus είναι ένα cognomen των Aelii, πάνω στο οποίο ο Staienus, όντας Λίγυρας, δεν είχε κανένα δικαίωμα και το οποίο σφετεριζόταν για να αποκρύψει την εθνικότητά του και για να δίνει την εντύπωση μιας άλλης καταγωγής από αυτήν που είχε. Ιδιοποίηση προσώπου, πλαστότητα προσώπου, τίτλου και καταγωγής.

Μία από τις ωραιότερες μαρτυρίες, τις πλέον αυθεντικές, χαραγμένη σε χαλκό από τον αυτοκράτορα Κλαύδιο (με τον ίδιο τρόπο που περιήλθαν σε μας οι Πίνακες της Άγκυρας του Αυγούστου), ο Πίνακας της Λυών (48 μ.Χ.), ο οποίος περιλαμβάνει τον αυτοκρατορικό λόγο σχετικά με τη συγκλητική απόφαση περί του *Jure honorum Gallis dando*, εκχωρεί στους νεαρούς Γαλάτες συγκλητικούς που έγιναν τότε δεκτοί στην Curia [βουλευτήριο], το δικαίωμα στις *imagines* [«εικόνες»] και στα *cognomina* των προγόνων τους. Τώρα πλέον δεν είχαν κανένα παράπονο. Όπως ο φίλτατός μου Persicus (που είχε αναγκαστεί

32. Κικέρων, *Pro Cluentio*, 72.

να επιλέξει αυτή τη ξένη προσωνυμία... ελλείψει αυτής της συγκλητικής απόφασης) και ο οποίος τώρα πλέον μπορεί *inter imagines majorum suorum Allobrogici nomen legere* [να επιλέξει το όνομα του *Allobrogicus* μεταξύ των «εικόνων» των προγόνων του].

Μέχρι τέλους η Ρωμαϊκή Σύγκλητος αντιλαμβάνεται τον εαυτό της απαρτιζόμενο από ένα καθορισμένο αριθμό *patres* (πατρικίων συγκλητικών), οι οποίοι εκπροσωπούν τα «πρόσωπα», τις «εικόνες» των προγόνων τους.

Η ιδιοκτησία των *simulacra* [ομοιωμάτων] και των *imagines* [εικόνων] (Λουκρήτιος, 4, 296) αποδίδεται στην *persona* (πρόβλ. Πλίνιος, *Φυσική Ιστορία*, 35, 43 και Πανδέκται, 19.1.17 κ.ε.). Παράλληλα, η λέξη *persona* ως επινοημένος «χαρακτήρας», προσωπείο και ρόλος της κωμωδίας και τραγωδίας, της δολιότητας και υποκρισίας –ξένη προς τον «εαυτό» (μοί)– ακολουθούσε το δρόμο της. Ο προσωπικός όμως χαρακτήρας του δικαίου είχε καθιερωθεί³³ και η persona έγινε συνώνυμο και της αληθινής φύσης του ατόμου.³⁴

Από την άλλη πλευρά, είχε καθιερωθεί το δικαίωμα επί της *persona*. Μόνο ο δούλος εξαιρείται. *Servus non habet personam*. Δεν έχει «προσωπικότητα» (*personnalité*). Δεν κατέχει το σώμα του, δεν έχει προγόνους, όνομα, *cognomen* και προσωπικά αγαθά. Το παλιό γερμανικό δίκαιο τον διέκρινε ακόμα από τον ελεύθερο άνθρωπο, *Leibeigen*, κάτοχο του σώματός του. Την εποχή, ωστόσο, που συντάχτηκαν οι νόμοι των Σαξόνων και των Σουηβών, οι δούλοι μπορεί να μην κατείχαν το σώμα τους, είχαν όμως ήδη μια ψυχή που τους είχε παραχωρήσει ο Χριστιανισμός.

ψυχή

33. Για άλλα παραδείγματα σφετερισμού των *praenomina* βλ. Σουητώνιος, *Nero*, 1.

34. Έτσι ο Κικέρων στο *Ad Atticum* λέει: *naturam et personam meam* και αλλού *personam sceleris*.

Προτού όμως αναφερθούμε στο Χριστιανισμό πρέπει να ανιχνεύσουμε μια άλλη πηγή εμπλουτισμού της έννοιας, στη συγκρότηση της οποίας δεν συνέβαλαν μόνο οι Λατίνοι, αλλά και οι Έλληνες συνεργάτες τους, δάσκαλοι και ερμηνευτές τους. Με τους Έλληνες φιλοσόφους και τους Ρωμαίους ευγενείς και νομομαθείς υψώθηκε ένα εντελώς διαφορετικό οικοδόμημα.

Κεφάλαιο Πέμπτο

ΤΟ ΠΡΟΣΩΠΟ: ΕΝΑ ΗΘΙΚΟ ΓΕΓΟΝΟΣ

δ κεφάλαιό της ρόλο των
Στωϊκών

Μια διευκρίνιση: Νομίζω ότι το έργο αυτό, η πρόοδος αυτή, δεν θα είχε επιτευχθεί δίχως τη βοήθεια των Στωϊκών, η βουλευσιαρχική και προσωπική ηθική των οποίων μπόρεσε να εμπλουτίσει τη ρωμαϊκή αντίληψη για το πρόσωπο, αλλά και να εμπλουτιστεί η ίδια εμπλουτίζοντας το δίκαιο.³⁵ Πιστεύω, δίχως να μπορώ δυστυχώς ακόμα να το τεκμηριώσω πλήρως, ότι όσα και να πει κανείς δεν είναι αρκετά για την επιρροή που άσκησαν οι σχολές της Αθήνας και της Ρόδου στην ανάπτυξη της λατινικής ηθικής σκέψης – και αντίστροφα, για την επιρροή που άσκησαν τα ρωμαϊκά πράγματα και οι εκπαιδευτικές ανάγκες των νεαρών Ρωμαίων πάνω στους Έλληνες στοχαστές. Ο Πολύβιος και ο Κικέρων ήδη το μαρτυρούν, όπως και ο Σενέκας, ο Μάρκος Αυρήλιος, ο Επίκτητος και άλλοι αργότερα.

Η λέξη πρόσωπον* είχε ακριβώς την ίδια σημασία με την persona, προσωπείο. Να όμως που μπορεί να σημαίνει επίσης το πρόσωπο-ρόλο (personnage), αυτό που ο καθένας είναι ή θέλει να είναι, το χαρακτήρα του (οι δύο λέξεις συνδέονται συχνά),

35. Από όσο γνωρίζω το καλύτερο διδλίο πάνω στη στωϊκή ηθική παραμένει το *Ethik des Stoikers Epictet* του [Adolf] Bonhöffer, Στουτγάρδη, 1894.

* Ελληνικά στο πρωτότυπο.

το αληθινό «πρόσωπο» (face). Πολύ γρήγορα, από τον 2ο π.Χ. αιώνα και εξής, παίρνει τη σημασία της persona. Ενώ αποδίδει ακριδώς την persona, πρόσωπο, δικαίωμα, διατηρεί ακόμα τη σημασία της προσεπιτιθέμενης εικόνας: για παράδειγμα, η μορφή της πλώρας του πλοίου (στους Κέλτες κ.ά.). Όμως σημαίνει και την ανθρώπινη και μάλιστα τη θεϊκή προσωπικότητα (personnalité). Όλα εξαρτώνται από τα συμφραζόμενα. Η λέξη πρόσωπον* επεκτείνεται στη φύση του ατόμου απογυμνωμένου από όλα τα προσωπεία, διατηρεί όμως ταυτόχρονα την έννοια του τεχνητού: την έννοια της εσώτερης φύσης του προσώπου και την έννοια της υπόδυσης, του ρόλου (personnage).

Όλα ηχούν διαφορετικά στους Έλληνες και Λατίνους κλασικούς της Ηθικής (από τον 2ο π.Χ. αιώνα μέχρι τον 4ο μ.Χ. αιώνα). Πρόσωπον* δεν είναι πλέον μόνο persona: στη νομική έννοια προστίθεται –γεγονός κεφαλαιώδους σημασίας– μια ηθική έννοια: η έννοια ενός όντος ενσυνείδητου, ανεξάρτητου, αυτόνομου, ελεύθερου, υπεύθυνου. Η ηθική συνείδηση εισάγει τη συνείδηση στη νομική αντίληψη του δικαίου. Στα λειτουργήματα, στους τίτλους, στις υποχρεώσεις, στα δικαιώματα, προστίθεται το ενσυνείδητο ηθικό πρόσωπο (personne). Σε αυτό το σημείο είμαι ίσως πιο τολμηρός, αλλά και πιο σαφής από τον Brunschvicg που στο μεγάλο του σύγγραμμα *Η Πρόοδος της Συνείδησης* έθιξε κατ' επανάληψη αυτά τα θέματα (ιδιαίτερα, I :69 κ.ε.). Κατά τη γνώμη μου, οι λέξεις που προσδιορίζουν καταρχάς τη συνείδηση και κατόπιν την ψυχολογική συνείδηση, συνείδησις* και συνειδός* –γνήσια στωικές λέξεις– μοιάζουν τεχνικές και μεταφράζουν σαφώς τα *conscius*, *conscientia* του ρωμαϊκού δικαίου. Μπορούμε μάλιστα να διακρίνουμε, ανάμεσα στον πρώιμο στωικισμό και σε αυτόν της ελληνολατινικής εποχής, την πρόοδο, την αλλαγή που συντελέστηκε οριστικά την εποχή του Επίκτητου και του Μάρκου Αυρηλίου. Από την πρω-

* Ελληνικά στο πρωτότυπο.

ταρχική αυτή έννοια της συνενοχής, «αυτός που είδε μαζί» – σύννοιδε* – του μάρτυρα, περνάμε στην έννοια της «συνείδησης του καλού και του κακού». Στην τρέχουσα χρήση της στα λατινικά, η λέξη παίρνει τελικά αυτή τη σημασία με τους Έλληνες, τον Διόδωρο τον Σικελιώτη, τον Λυσία, τον Διονύσιο τον Αλικαρνασσεά και η αυτοσυνείδησή γίνεται πλέον ιδιότητα του ηθικού προσώπου. Ο Επίκτητος³⁶ διατηρεί ακόμα την έννοια των δύο εικόνων που επεξεργάστηκε αυτός ο πολιτισμός, όταν γράφει αυτό που παραθέτει ο Μάρκος Αυρήλιος, «σμίλευε το προσωπείο σου» υποδύσου το «πρόσωπόν» σου (ρόλο-personnage), τον «τύπον» σου και τον «χαρακτήρα» σου, όταν του πρότεινε αυτό που εκ των υστέρων αποτέλεσε για μας έλεγχο της συνείδησης. Ο Renan συνέλαβε τη σημασία της στιγμής αυτής για την ιστορία του Πνεύματος.³⁷

Η έννοια του προσώπου εντούτοις δεν είχε ακόμα αποκτήσει στέρεη μεταφυσική βάση. Τα θεμέλια αυτά τα οφείλει στον Χριστιανισμό.

μεταξύ ρόλου και ατόμου
προσωπείων (τε'πι α'χρησιν)
έννοιαν

* Ελληνικά στο πρωτότυπο.

36. [Βλ. Επίκτητος, *Εγχειρίδιον*, 33,1: «Τάξον τινά ἤδη χαρακτήρα σαυτῷ καὶ τύπον, ὃν φυλάξεις ἐπὶ τε σεαυτοῦ ὧν καὶ ἀνθρώποις ἐντυγχάνων», («Να δημιουργήσεις τώρα για σένα κάποιον χαρακτήρα και ἦθος, που θα τα διαφυλάξεις και όταν θα βρίσκεσαι μόνος με τον εαυτό σου και όταν θα συναναστρέφεσαι τους άλλους»). Επίσης 17: «Μέμνησο, ὅτι ὑποκριτὴς εἶ δράματος, οἷου ἂν θέλῃ ὁ διδάσκαλος [...] σὸν γάρ τοῦτ' ἐστὶ, τό δοθέν ὑποκρίνασθαι πρόσωπον καλῶς ἐκλέξασθαι δ' αὐτό ἄλλου». («Να ἔχεις κατά νου πως εἶσαι ἠθοποιός σε δραματικό ἔργο, τέτοιο που το θέλησε ὁ ποιητὴς του [...] δική σου δουλειά, δηλαδή, εἶναι να υποδυθεῖς σωστά τον ρόλο που σου δόθηκε, ἡ ἐπιλογή του ρόλου, ὅμως, εἶναι δουλειά ἄλλου.») Επίκτητος, *Ἀπαντα*, τόμος 5, Κάκτος, Αθήνα, 1994. Σ.τ.Ε.]

37. [Renan, J. E., 1889, «Examen de la Conscience Philosophique», *Revue des Deux Mondes*, 94: 721- 37, Παρίσι. Σ.τ.Ε.]

Κεφάλαιο Έκτο

ΤΟ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟ ΠΡΟΣΩΠΟ

- Οι χριστιανοί ήταν εκείνοι που κατέστησαν το «ηθικό/νομικό» πρόσωπο (personne morale) μεταφυσική οντότητα, αφού κατανόησαν τη θρησκευτική του δύναμη. Η αντίληψή μας σήμερα για το ανθρώπινο πρόσωπο είναι ακόμη κατά βάση χριστιανική. Εδώ δεν έχω παρά να παρακολουθήσω το εξαίρετο διδλίο του Schlossmann,³⁸ ο οποίος επεσήμανε –μετά από κάποιους άλλους, ορθότερα ωστόσο– τη μετάβαση από την έννοια της persona, του «ανθρώπου που ενδύεται μια κατάσταση», στην έννοια απλώς του ανθρώπου, του ανθρώπινου προσώπου.

Η έννοια του «νομικού προσώπου» (personne morale) είχε καταστεί εξάλλου τόσο σαφής, ώστε από τις πρώτες κιόλας ημέρες της μετά Χριστόν εποχής σε ολόκληρη την αυτοκρατορία –και προηγουμένως στην ίδια την Ρώμη– εφαρμοζόταν σε όλες τις κατά πλάσμα «προσωπικότητες» (personnalités) τις οποίες αποκαλούμε ακόμα με αυτή την ονομασία, νομικά πρόσωπα: σωματεία, ευαγή ιδρύματα κ.ο.κ. που έγιναν «πρόσωπα». Η λέξη

38. Siegmund Schlossmann, *Persona und Πρόσωπον, im Recht und im Christlichen Dogma*, Λειψία, 1906. Ο H. Lévy-Bruhl μου το συνέστησε, πράγμα που διευκόλυνε την όλη επιχειρηματολογία μου. Βλ. επίσης το πρώτο μέρος του Α' τόμου του L. I. von Carolsfeld, *Geschichte der Juristischen Person*, Μόναχο, 1933.

πρόσωπον* χρησιμοποιείται με αυτή τη σημασία μέχρι τους Νεαρούς Νόμους (Νεαραί, *Novellae*) και τις πιο πρόσφατες Διατάξεις (*Constitutiones*). Μια *universitas* είναι ένα πρόσωπο εκ προσώπων [συλλογικό πρόσωπο], αλλά όπως μια πόλη, όπως η Ρώμη, αποτελεί πράγμα, μια οντότητα. Magistratus gerit personam civitatis [ο αξιωματούχος διαχειρίζεται το πρόσωπο της πολιτείας], λέει ο Κικέρων (*De Officiis*, I, 34). Ο von Carolsfeld συγκρίνει και σχολιάζει εύστοχα την *Επιστολή προς Γαλάτες* (γ', 28): «Δεν είναι πλέον Ιουδαίος ουδέ Έλλην· δεν είναι δούλος ουδέ ελεύθερος· δεν είναι άρσεν και θήλυ· διότι πάντες σεις είσθε είς εν Χριστώ Ιησού».

Τέθηκε το ερώτημα της ενότητας του προσώπου, της ενότητας της Εκκλησίας· σε σχέση με την ενότητα του Θεού (είς*). Λύθηκε μετά από πολλές συζητήσεις. Θα έπρεπε να διέλθουμε εδώ ολόκληρη την Εκκλησιαστική ιστορία (Βλ. Σούδα, σχετικό λήμμα και τα εδάφια του περίφημου *Εις τα Άγια Φώτα* του Αγίου Γρηγορίου του Ναζιανζηνού).³⁹ Τις Τριαδολογικές και Μονοφυσιτικές έριδες που θα συνεχίσουν για πολύ να διεγείρουν τα πνεύματα, έρχεται να λύσει η Εκκλησία καταφεύγοντας στο θείο μυστήριο, αλλά επιδεικνύοντας μια αποφασιστική σταθερότητα και ενάργεια: *Unitas in tres personas, una persona in duas naturas*, αποφαινεται οριστικά η Σύνοδος της Νικαίας. Ενότητα των τριών προσώπων –της Αγίας Τριάδας– ενότητα των δύο φύσεων του Χριστού. Με αφετηρία την έννοια του ενός δημιουργήθηκε (και θα παραμείνει για πολύ, πιστεύω) η έννοια του προσώπου για τα θεία πρόσωπα, ταυτόχρονα όμως και για το ανθρώπινο πρόσωπο, ουσία και τρόπος του είναι, σώμα και ψυχή, συνείδηση και πράξη.⁴⁰

* Ελληνικά στο πρωτότυπο.

39. [«Διαιρείται γάρ άδαιρέτως, ίν' ούτως είπω, και συνάπτεται διηρημένως. Έν γάρ έν τρισίν ή θεότης, καί τά τρία έν τά έν οίς ή θεότης, ή τό γε άκριβέστερον είπειν, ή ή θεότης», MPG 36: 345, στ. 335-348. Σ.τ.Ε.]

40. Βλ. τα σχόλια του Schlossmann, ό.π.: 65.

Δεν είναι ήρεον ή δψάδα,
ή ή ιδιότητα ήλλο ή άποφύμψη

↑

↑

Δεν θα σχολιάσω περαιτέρω, ούτε θα επεκτείνω τη θεολογική αυτή μελέτη. Ο Κασσιόδωρος καταλήγει ακριβολογώντας: *persona – substantia rationalis individua (Psalmum VII)*. Το πρόσωπο είναι μια ουσία έλλογη, αδιαίρετη, ατομική.⁴¹ Δεν απέμεινε πλέον παρά να καταστεί η ορθολογική αυτή ουσία αυτό που είναι σήμερα: συνείδηση και κατηγορία. Το έργο αυτό υπήρξε προϊόν μιας μακράς εργασίας των φιλοσόφων, την οποία δεν έχω παρά μερικά λεπτά για να περιγράψω.⁴²

41. Βλ. το *Concursus* του Rusticus. [Ο ορισμός αυτός του προσώπου ανήκει στο Βοήθιο (480-524 μ.Χ.), βλ. MPL 64, στ. 1343d. Τον ορισμό επαναλαμβάνει ο συγγενής και φίλος του Κασσιόδωρος (487-583 μ.Χ.). Σ.τ.Ε.]

42. Σχετικά με αυτή την ιστορία, την επανάσταση που επήλθε στην έννοια της ενότητας, θα μπορούσαμε να πούμε αρκετά ακόμη. Βλ. ιδιαίτερα το Β' τόμο του *Progrès de la Conscience* του Brunschvicg.

Κεφάλαιο Έβδομο

ΤΟ ΠΡΟΣΩΠΟ: ΜΙΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΟΝΤΟΤΗΤΑ

Θα με συγχωρήσετε αν, συνοψίζοντας πολλές προσωπικές μου έρευνες και αναρίθμητες απόψεις που θα μπορούσαμε να ανιχνεύσουμε ιστορικά, εκθέτω περισσότερο ιδέες παρά αποδείξεις.

Η έννοια, ωστόσο, του προσώπου έπρεπε να υποστεί ένα ακόμη μετασχηματισμό προτού γίνει αυτό που έγινε εδώ και λιγότερο από ενάμιση αιώνα: η κατηγορία του εαυτού (moi). Μακριά από το να είναι η αρχέγονη, έμφυτη ιδέα που χαράχτηκε με σαφήνεια στα μύχια του είναι μας από την εποχή του Αδάμ, τη βλέπουμε να συνεχίζει σχεδόν μέχρι σήμερα να οικοδομείται δαθμιαία, να αποσαφηνίζεται, να εξειδικεύεται, να ταυτίζεται με την αυτογνωσία, με την ψυχολογική συνείδηση.

Το μακρόχρονο έργο της Εκκλησίας, των Εκκλησιών, των θεολόγων, των σχολαστικών φιλοσόφων, των φιλοσόφων της Αναγέννησης –οι οποίοι κλονίστηκαν από τη Μεταρρύθμιση– επέφερε και κάποια καθυστέρηση, έθεσε κάποια εμπόδια στη δημιουργία της ιδέας που τώρα πλέον πιστεύουμε ότι είναι σαφής. Η σκέψη των προγόνων μας μέχρι το 17ο αιώνα, ακόμα και μέχρι τα τέλη του 18ου, κατατρύχεται από το ερώτημα αν η ατομική ψυχή είναι μία ουσία, ή φέρεται από μία ουσία, αν αποτελεί τη μοναδική φύση του ανθρώπου ή μία από τις δύο φύσεις του· αν είναι μία και αδιαίρετη ή διαιρετή και μεριστή·

ή μανρά
έρελ'α του
αποφάν'α

αν είναι ελεύθερη, απόλυτη πηγή κάθε πράξης ή καθορίζεται και περιορίζεται από άλλα πεπρωμένα, έρμαιο ενός προκαθορισμού. Προκύπτει το αγωνιώδες ερώτημα πόθεν προέρχεται, ποιος τη δημιουργήσε και ποιος την κατευθύνει. Μετά τις τόσες διαμάχες ανάμεσα στις θρησκευτικές μερίδες (σέκτες), τους παρεκκλησιασικούς κύκλους, τα μεγάλα εκπαιδευτικά ιδρύματα της Εκκλησίας και τις φιλοσοφικές σχολές, και ιδιαίτερα τα Πανεπιστήμια, δεν προχωρήσαμε πέρα από το σημείο που θρυσκόμασταν τον 4ο μ.Χ. αιώνα. Η σύνοδος του Τριδέντου (Τρέντο) έδωσε ευτυχώς τέλος στις ανώφελες πολεμικές πάνω στην προσωπική δημιουργία κάθε ατομικής ψυχής.

Επιπλέον, όταν γίνεται λόγος για συγκεκριμένες λειτουργίες της ψυχής, η Αναγέννηση και ο Descartes απευθύνονται στη σκέψη, στη διαλογική, καθαρή, επαγωγική σκέψη, προκειμένου να κατανοήσουν τη φύση τους. Η σκέψη εμπεριέχει το επαναστατικό Cogito ergo sum· αυτή συγκρατεί τη σπιννοξική αντιπαράθεση μεταξύ «έκτασης» και «νόησης». Μόνο ένα μέρος της συνείδησης λαμβάνεται εδώ υπόψη.

Ακόμα και ο Spinoza⁴³ συνεχίζει να διατηρεί την καθαρά αρχαία αντίληψη για την αθανασία της ψυχής. Είναι γνωστό ότι δεν πιστεύει στη μεταθανάτια επιδίωση άλλου τμήματος της ψυχής εκτός από αυτό το οποίο εμφυσεί η «πνευματική αγάπη του Θεού». Στην ουσία επαναλαμβάνει τον Μαϊμονίδη, ο οποίος επαναλαμβάνει τον Αριστοτέλη (*Περί Ψυχής*, 408, 6 και 430 a, *Περί Ζώων Γενέσεως*, II, 3, 736 b). Μόνο η «ποιητική» ψυχή (ο νους) θα μπορούσε να είναι αιώνια, αφού οι δύο άλλες ψυχές, η «θρησκευτική» και «αισθητική», είναι αναπόφευκτα δεμένες με το σώμα και η ενέργεια του σώματος δεν διεισδύει στο νοῦ.*

43. *Ηθική*, Μέρος V, Πρόταση XL, Πόρισμα, Πρόταση XXIII, και σόλια σε συνδυασμό με τις Προτάσεις XXXIX και σόλια, XXXVIII και σόλια, XXIX και XXI. Η αντίληψη για την πνευματική αγάπη προέρχεται από τον Leo Hebraeus, τον φλωρεντινό πλατωνικό.

* Ελληνικά στο πρωτότυπο.

Ταυτόχρονα όμως, μέσα από μια φυσική αντίδραση που πολύ σωστά επισήμανε ο Brunschvicg,⁴⁴ ο Spinoza είναι εκείνος που υπερβαίνοντας τον Descartes και τον ίδιο τον Leibnitz –πειδή, ακριβώς, έθεσε πάνω από όλα το ηθικό πρόβλημα– έχει την πιο υγιή άποψη για τις σχέσεις της ατομικής συνείδησης με τα θεϊκά πράγματα.

Το πρόβλημα του «προσώπου» ως καθαρή συνείδηση, δόθηκε τη λύση του σε άλλους κύκλους πέρα από τους Καρτεσιανούς. Δεν είναι υπερβολή να μιλήσουμε για την επίδραση των σεκταρικών κινήματων του 17ου και 18ου αιώνα στη διαμόρφωση της πολιτικής και φιλοσοφικής σκέψης. Εκεί τέθηκαν τα ερωτήματα της ατομικής συνείδησης, του δικαιώματος της άμεσης επικοινωνίας με το Θεό, του δικαιώματος να είναι κανείς ιερέας του εαυτού του, να έχει ένα εσωτερικό Θεό. Οι ιδέες των Μοράδων Αδελφών, των Πουριτανών, των οπαδών του J. Wesley, των Ευσεβιστών, δημιούργησαν τη βάση πάνω στην οποία στηρίχτηκε η αντίληψη: πρόσωπο=εαυτός, εαυτός=συνείδηση – της οποίας και αποτελεί την αρχέγονη κατηγορία.

Όλα αυτά δεν είναι πολύ παλιά. Έπρεπε να ανατρέψει τα πάντα ο Hume (μετά τον Berkeley που είχε πρωτοστατήσει) για να πούμε ότι στην ψυχή υπήρχαν μόνο συνειδησιακές καταστάσεις, «αισθητηριακές αντιλήψεις». Κατέληξε ωστόσο να διαστάζει μπροστά στην έννοια του εαυτού (μοι)⁴⁵ ως θεμελιώδη κατηγορία της συνείδησης. Οι Σκώτοι προσαρμοσαν καλύτερα τις ιδέες του.

Με τον Kant η έννοια πλέον παίρνει σαφή μορφή. Ο Kant ήταν Ευσεβιστής, οπαδός του Swedenborg, μαθητής του Tetens, ενός ισχνού φιλοσόφου, αλλά ενημερωμένου ψυχολόγου και

44. *Progrès de la Conscience*, I:182 κ.ε.

45. Ο Blondel μου θυμίζει το σχετικό ενδιαφέρον που παρουσιάζουν οι παρατηρήσεις του Hume στο σημείο όπου θέτει το θέμα της σχέσης ανάμεσα στη συνείδηση και τον εαυτό. Βλ. *Treatise of Human Nature* (Of Personal Identity).

θεολόγου. Έδρισκε τον αδιαίρετο «εαυτό» (moi) παντού γύρω του. Ο Kant έθεσε, δίχως να δώσει απάντηση, το ερώτημα κατά πόσο ο εαυτός/Εγώ (moi), das Ich, είναι όντως κατηγορία.

Εκείνος που τελικά έδωσε την απάντηση ότι κάθε συνειδησιακό ενέργημα είναι ενέργημα του [Απόλυτου] «Εγώ», εκείνος που θεμελίωσε όλη την επιστήμη και όλη την πράξη στο [Απόλυτο] «Εγώ», είναι ο Fichte. Ο Kant είχε ήδη καταστήσει την ατομική συνείδηση, τον ιερό χαρακτήρα του ανθρώπινου προσώπου, προϋπόθεση του Πρακτικού Λόγου. Ο Fichte κατέστησε επιπλέον τη κατηγορία του «Εγώ» προϋπόθεση της συνείδησης και της επιστήμης του Καθαρού Λόγου.⁴⁶

Από την εποχή εκείνη και εξής η επανάσταση στη σκέψη συντελέστηκε: ο καθένας μας έχει τον «εαυτό» του, απόηχο των Διακηρύξεων των Δικαιωμάτων που είχαν προηγηθεί τόσο του Kant όσο και του Fichte.

46. *Die Thatsachen des Bewusstseins* (Διαλέξεις Χειμερινής Περιόδου, 1810-11). Μια θαυμάσια και σύντομη περίληψη βρίσκουμε στον Xavier Léon, *Fichte et son Temps*, 1927, τόμ. III :161- 69.

Κεφάλαιο Όγδοο

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Από την απλή προσωπιδιοφορία στο προσωπείο, από το ρόλο (personnage) στο «πρόσωπο» (personne), στο όνομα, στο άτομο και από αυτό σε ένα ον με μεταφυσική και ηθική αξία· από μια ηθική συνείδηση σε ένα ιερό ον και από αυτό σε μια θεμελιώδη μορφή της σκέψης και της πράξης – η διαδρομή ολοκληρώθηκε.

Ποιος ξέρει τι προόδους έχει ακόμα να κάνει η Νόηση σε αυτό το σημείο; Τι νέο φως θα ρίξουν σε αυτά τα πρόσφατα προβλήματα η ψυχολογία και η κοινωνιολογία, οι οποίες μολονότι είναι ήδη προωθημένες, πρέπει να προοδεύσουν ακόμα περισσότερο.

Ποιος γνωρίζει μάλιστα αν αυτή η «κατηγορία», την οποία όλοι εμείς εδώ θεωρούμε εδραιωμένη, θα είναι πάντοτε αποδεκτή ως έχει; Διαμορφώθηκε μόνο για μας, από εμάς. Ακόμα και η ηθική της δύναμη –ο ιερός χαρακτήρας του ανθρώπινου προσώπου– τίθεται υπό αμφισβήτηση, όχι μόνο σε όλη την Ανατολή, η οποία δεν έχει ακόμη φθάσει το επίπεδο των επιστημών μας, αλλά και στις χώρες όπου η ίδια η αρχή αυτή ανακαλύφθηκε. Έχουμε μεγάλα αγαθά να υπερασπιστούμε· η ιδέα μπορεί να χαθεί μαζί μας. Ας μην ηθικολογούμε όμως.

Αλλά και ας μην εικοτολογούμε ιδιαίτερα. Ας πούμε ότι η κοινωνική ανθρωπολογία, η κοινωνιολογία, η ιστορία μάς μα-

θαίνουν να αντιλαμβανόμαστε πώς «πορεύεται» η ανθρώπινη σκέψη (Meyerson): αρθρώνεται αργά διασχίζοντας το χρόνο, τις κοινωνίες, τις επαφές και τους μετασχηματισμούς τους, μέσα από μονοπάτια που φαίνονται ιδιαίτερα επικίνδυνα. Ας εργαστούμε για να δείξουμε πώς πρέπει να αποκτήσουμε την αυτοσυνειδησία μας, προκειμένου να την τελειοποιήσουμε και να την εκφράσουμε ακόμη καλύτερα.

Οι τεχνικές του σώματος